

Vänge kyrka

Karaktärisering 2020

Svenska kyrkan
VISBY STIFT

 **Gotlands
Museum**

Dnr: 2019-17

Dnr Visby stift: SS 2019-0047

Handläggare: Eva Selin, Jakob Lindblad. Arkeologi: Johan Norderäng, Per Widerström.

Fotograf: Jakob Lindblad (JL), Eva Selin (ES). Övriga fotografier anger fotograf vid bilden.

Spridningstillstånd för flygbilder, Lantmäteriet nr LM2021/007471.

© Gotlands Museum

Strandgatan 14

621 56 Visby

© Visby stift

Norra Kyrkogatan 3

621 55 Visby

Innehåll

Inledning.....	4
Bakgrund	4
Syfte	4
Metod	4
Visby stifts kyrkor	5
Omgivningar	7
Vänge socken	7
Kyrkomiljön	7
Kyrkogården.....	8
Kyrkogårdens huvuddrag	8
Historik.....	10
Nulägesbeskrivning	13
Kyrkobyggnaden.....	23
Kyrkans huvuddrag.....	23
Byggnadshistorik	28
Nulägesbeskrivning	34
Inredning och inventarier.....	75
Restaureringar	90
Senaste restaureringarna.....	90
Arkeologi	94
Värdering.....	95
Allmänt.....	95
Bruksvärden	97
Kyrkobyggnaden.....	98
Kyrkans inventarier	98
Kyrkogården	99
Händelselista Vänge kyrka	100
Lagskydd.....	104
Källor och litteratur.....	106
Otryckta källor.....	106
Tryckta källor.....	106

Inledning

Bakgrund

Projektet *Karaktärisering av kyrkomiljöer* utförs av Gotlands Museum på uppdrag av Visby stift. Det bekostas delvis med kyrkoantikvarisk ersättning och påbörjades under år 2014 med en förstudie. Projektet har indelats i etapper och sista etappen beräknas vara klar vid utgången av år 2024.

Syfte

Syftet med projektet är att beskriva kyrkobyggnad, kyrkogård, kyrkotomt, inredning och inventarier samt deras kulturhistoriska värden på ett sätt som väcker, tillgodoser eller ökar församlingars och allmänhetens intresse.

Målsättningen är att rapporterna ska kunna användas i förvaltningen av de kulturhistoriska värdena, i handläggningsprocessen för kyrkoantikvarisk ersättning samt vid tillståndsprövning mot Kulturmiljölagen. Ett uppdaterat och fördjupat kunskapsunderlag om kyrkomiljöerna ger förutsättningar för hänsynstagande till kulturvärden, exempelvis vid långsiktig planering kring kyrkomiljöerna och under förvaltningen av dem men även i samband med förändring av kyrkorna. Arbetet omfattar de kyrkomiljöer som har det högre lagskyddet enligt Kulturmiljölagen, det vill säga omfattas av tillståndsprövning enligt kap. 4, § 3-4.

Metod

Beskrivning av kyrkomiljöerna har tagit en utgångspunkt i de vård- och underhållsplaner som togs fram av arkitekt Jan Utas 2003-2011. En stor vikt har sedan lagts vid projektets egna fältstudier på plats. Denna egensyn har haft som målsättning att notera helhetskaraktären i kyrkomiljöerna, samt att notera spår av förändringar som har gjorts och att observera kulturhistoriska avtryck från olika tider. En viktig del av fältarbetet har varit att kunna relatera de uppgifter som finns dokumenterade om kyrkorna. Beskrivningarna bygger vidare på analyser och datasamlingar kring kyrkorna i tillgänglig litteratur samt i viss mån på egna arkivstudier. Arkiven avser främst Gotlands Museums arkiv samt Antikvarisk-topografiska arkivet (ATA), i den utsträckning som varit möjlig.

I beskrivningarna har en betoning legat på att lägga fram ett bildmaterial. Bilderna avser att likt en modell åskådliggöra kyrkomiljön ur ett rumsligt perspektiv där vissa specifika detaljer lyfts fram. Bildtexter leder vanligen in betraktaren i vad bilden förmedlar. Huvuddelen av illustrationerna utgörs av projektets egna foton från fältarbetet. Dessa kompletteras vad gäller inredning och inventarier av bilder ur Inventarieinventeringen från 1997-2010. Visby stift har tillhandahållit nytagna bilder ur luftperspektiv, tagna med drönare, samt bildsamlingar från arbetet med vård- och underhållsplanerna. Uppmätningar har hämtats ur verket Sveriges Kyrkor. Konsthistoriskt inventarium. Äldre illustrationer kommer främst från ATA (via bilddatabasen Kulturmiljöbild) samt Gotlands Museum, dels från bildarkivet (via Collective Access), dels i några fall från ännu ej arkiverade bilder från byggnadsvårdsverksamhet ca 2000-2020. Äldre teckningar kommer från Uppsala universitetsbibliotek (via Alvin) eller andra samlingar. En särskild sammanställning har också gjorts av arkeologiska utgrävningar och fynd i kyrkor och på kyrkogårdar. Materialet bygger främst på Riksantikvarieämbetets fornminnesregister samt rapporter i Gotlands Museums arkiv.

Vid värderingen av kyrkomiljöerna har hänsyn tagits till Svenska kyrkans modell för identifiering av kulturvärden. De gotländska kyrkorna förenas av drag som samtidigt i hög grad särskiljer dem från många av landets övriga kyrkor med motsvarande roll som sockenkyrka. Vid såväl analysen som värderingen har en strävan varit att lyfta fram kyrkomiljöerna utifrån frågor som inte bara är relevanta ur ett gotländskt sammanhang utan även i förhållande till kyrkomiljöer i landet i stort. Frågeställningarna har främst rört sig kring ett för historiska kyrkomiljöer etablerat antikvariskt förhållningssätt med inriktning mot konst- och kulturhistoriska och byggnadsarkeologiska perspektiv och mot upplevelsevärden med arkitektoniska, konstnärliga och historiska inriktningar. Hänsyn till teologiska, kyrkohistoriska, personhistoriska och socialhistoriska perspektiv på kyrkorummet finns med i bakgrunden.

En strävan har varit att finna bra arbetsmetoder för att lyfta fram bruks- och upplevelsevärden på ett tydligare sätt än i tidigare tillämpade modeller från andra stift. Det har skett genom att frågeformulär placerats ut i vissa av kyrkorna där besökare kunnat svara på hur de upplever och använder kyrkomiljön. Intervjuer har även gjorts med företrädare för pastorat och församling.

Visby stifts kyrkor

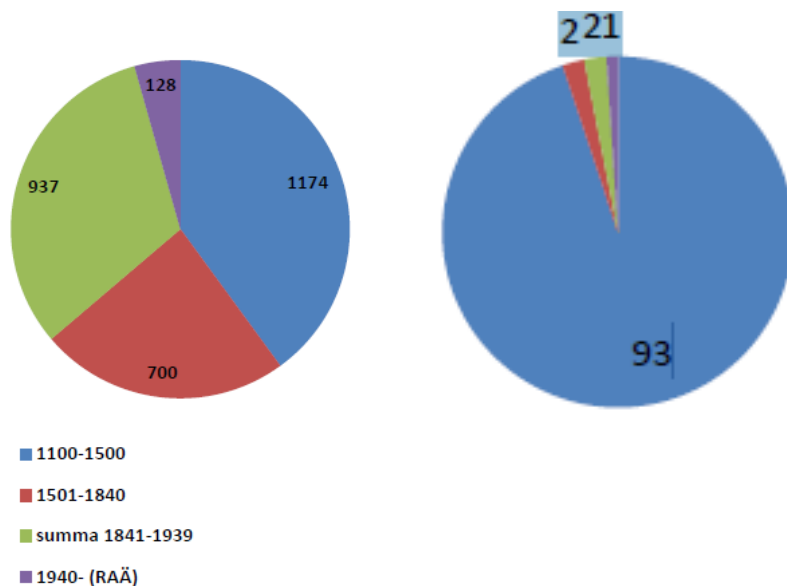
Inom Visby stift finns, förutom domkyrkan, 91 medeltida sockenkyrkor som är i bruk och tillhör Svenska kyrkan. Därtill finns ett par mindre och yngre kyrkobyggnader, såsom Hallshuk och Gnismärd kapell, byggda som fiskarkapell, den som metodistkapell byggda Hamnkyrkan i Klinte och den moderna Visborgskyrkan, byggd som distriktskyrka i Visbys yttre stadsdelar.

Alla Visby stifts medeltida kyrkobyggnader är uppförda och ombyggda under en kort och intensiv byggnadsperiod som varade från 1100-talet fram till omkring 1350. Detta möjliggjordes av den omfattande handel Gotland haft under flera hundra år i Östersjöregionen. Efter 1350 skedde en kraftig nedgång i den gotländska ekonomin vilket ledde till att kyrkobyggnandet helt avstannade på landsbygden och i Visby under 1400-talet. En ekonomisk nedgångsperiod och reformationstidens reduktion av kyrkans tillgångar under 1500-talet gjorde att flera kyrkor i Visby och tre sockenkyrkor på landsbygden och några kapell övergavs, i dag ruiner, flitigt använda för friluftsgudstjänster.

Efter en viss ekonomisk återhämtning under 1600-talet gjordes insatser för kyrkobyggnandet. Tak och tornhuvar sågs över, inredningen förnyades och några fiskelägen försågs med kapell. 1800-talet, som på fastlandet innebar att små medeltida kyrkor revs och ersattes av större, begränsades på Gotland till några ombyggnader samt att många kyrkor fick sakristia och större fönster. Under 1800-talets slut och början av 1900-talet drog en ny våg av kyrkobyggnande över ön för frikyrkliga församlingar eller inomkyrkliga föreningar, antingen byggda som små missionshus i trä och med vissa kyrkliga drag, merparten sålda och ombyggda till andra ändamål, eller också som stora murade kyrkor inne i Visby. Det kom att dröja fram till omkring 1960 innan några nya kyrkor byggdes i Svenska kyrkans regi på Gotland. På 1980-talet och senare tillkom kyrkor för andra samfund, som den första katolska kyrkan efter medeltiden och nya frikyrkor.

De gotländska medeltida kyrkorna har som helhet förändrats ytterst lite sedan medeltiden. I huvudsak är det interiören som förändrats. Under 1600-talet tillkom predikstolar, fast bänkinredning som ännu ofta är bevarad, altarpuppstatser i sandsten eller trä, allt i senrenässans eller barockstil. Under 1700-talet insattes nummertavlor och inte sällan en vägg för att avbalka kyrkans västra del till sädesmagasin. Väggarnas kalkmålningar kunde ersättas av ett nytt måleri anpassat till tidens anda. 1700-talets slut och 1800-talet innebar ofta läktarbyggen, orglar och att hela rummet kalkades vitt samt att nya fönster togs upp för att släppa in mer ljus enligt

nyklassicismens ideal. 1900-talet har präglats av restaureringar, som innebar en förnyelse med inriktning på äldre konst och att pedagogiskt visa kyrkorummet ur dess olika sidor. Medeltida kalkmålningar frilades liksom 1700-talsinredningens rika färgsättning, dolda av senare övermålning. Medeltida skulptur lyftes ned från vinden och ställdes åter upp i kyrkorummet. Läktare och magasinväggar har rivits. Vår tid har inneburit att ytor och material konserverats men också att med olika medel skapa naturliga platser för förvaring som följd av vidgade krav på kyrkorummet och dess användning.

Figuren till vänster beskriver byggnadsperioden för kyrkor i riket, figuren till höger visar Visby stift. Blått avser bevarade medeltida kyrkor.

Omgivningar

Vänge socken

Vänge kyrka ingår i Romaklosters pastorat. Den är belägen på mellersta Gotland, ca 31 km från Visby. Socknen är en typisk jordbruksbygd. 2019 fanns 383 invånare.

Kyrkomiljön

Vänge kyrka och kyrkogård är belägna norr om den tidigare landsvägen, som på detta parti utgörs av en avsnörda vägslingan genom socknens kärnbebyggelse. Länsväg 147 mellan Visby och Hemse går numera ca 300 längre västerut.

Kyrkogården gränsar i väster mot en öppen plats, delvis använd som parkering, och Vänge prästgård, belägen på en liten kulle med en huvudbyggnad flankerad av två flyglar. Kyrkan omges i norr av åker- och ängsmark, i öster av åkermark och i söder av den gamla landsvägen.

Vänge kyrkomiljö fotograferad 2020. Pär Malmros, Visby stift.

Kyrkogården

Kyrkogårdens huvuddrag

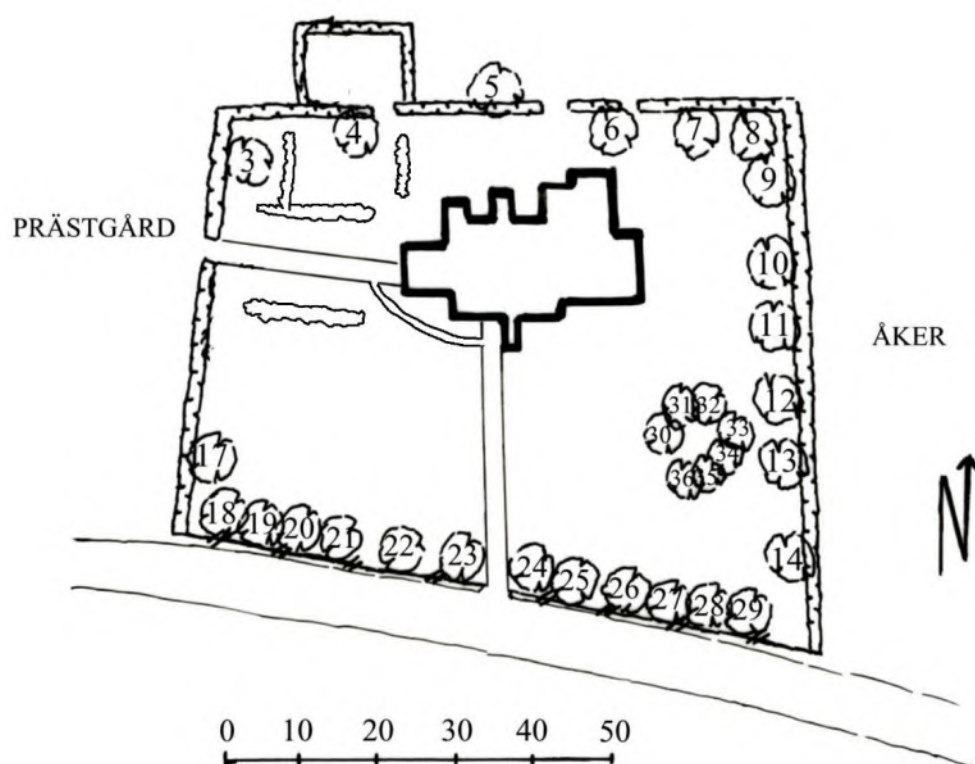
Kyrkogården har en oregelbunden rektangulär form. Den omges av stenmurar i väster, norr och söder samt ett järnstaket i söder. En mer eller mindre enhetlig trädkrans omger kyrkogården. I den sydöstra delen finns en plantering med lind runt ett brunnskar, i övrigt är kyrkogården öppen.

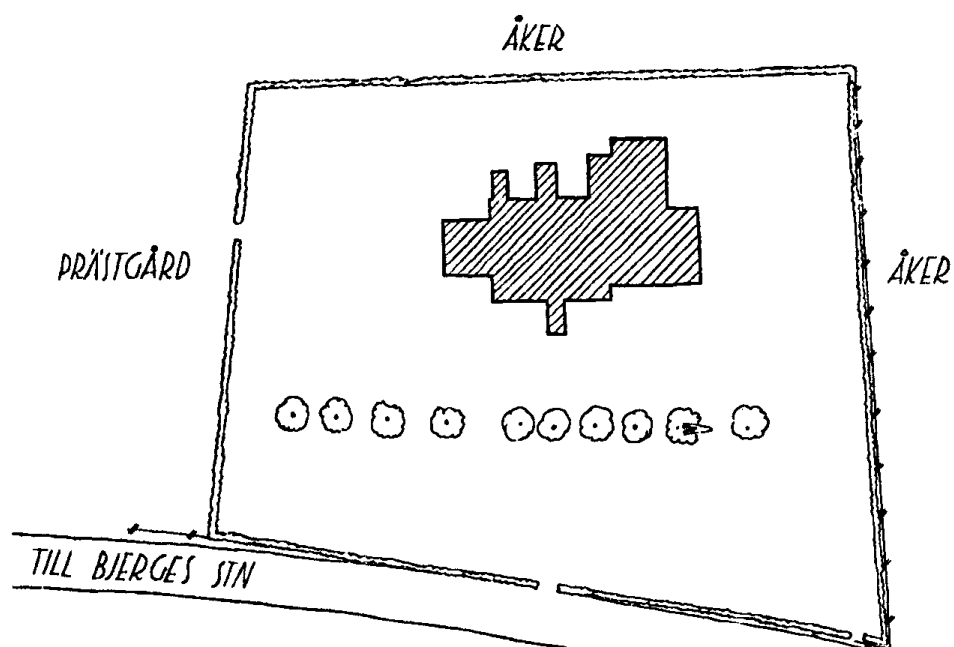
Vänge kyrka fotograferad från söder 2020. Pär Malmros, Visby stift.

Vänge kyrka fotograferad från norr 2020. Foto Pär Malmros, Visby stift.

Vänge kyrka. Träd på kyrkogården: Ask (nr 3-8), parklind (nr 9-14, 21, 23, 25, 29-36), skogslönn (nr 18, 19, 22, 24, 26-28), skogsalm (nr 17, 20). Situationsplan 2005. Ur Vård- och underhållsplan 2005. Reviderad 2020, Gotlands Museum.

Vänge kyrka. Situationsplan 1928. Här syns delar av den gamla trädkransen vilken utgjorde gränsen mellan äldre och yngre kyrkogård. Av dessa träd finns det idag inga synliga spår. Ur Sveriges kyrkor 1952.

Historik

Skattläggningskartan från 1752 visar att Vänge kyrka med prästgården omges närmast av åkermarker. Utanför åkermarkerna finns ängs- och hagmarker.

Laga skiftes karta från 1898 visar att kyrkogården har utvidgats åt söder men ännu så länge utan markerade gravar. Utvidgningen åt öster skedde under början av 1900-talet. Nordväst om kyrkan ligger prästgården. Vid vägen ligger den stora prästgårdsladan som är borta idag. I öster lades en ny stenmur 1939 och i söder tillkom ett järnstaket 1940.

Skattläggningskarta 1752.

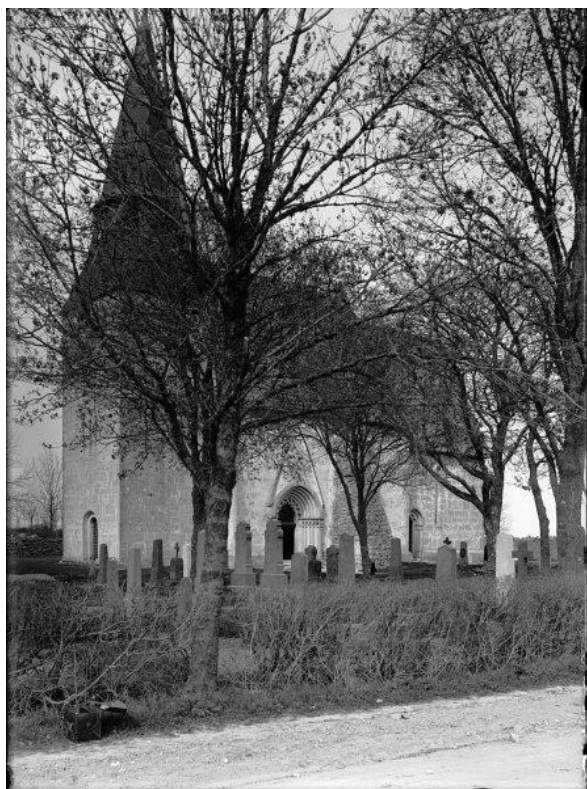
Laga skiftes karta 1898. Kyrkogården har utvidgats åt söder men ännu så länge utan markerade gravar. Nordväst om kyrkan ligger prästgården. Vid vägen ligger den stora prästgårdsladan som är borta idag.

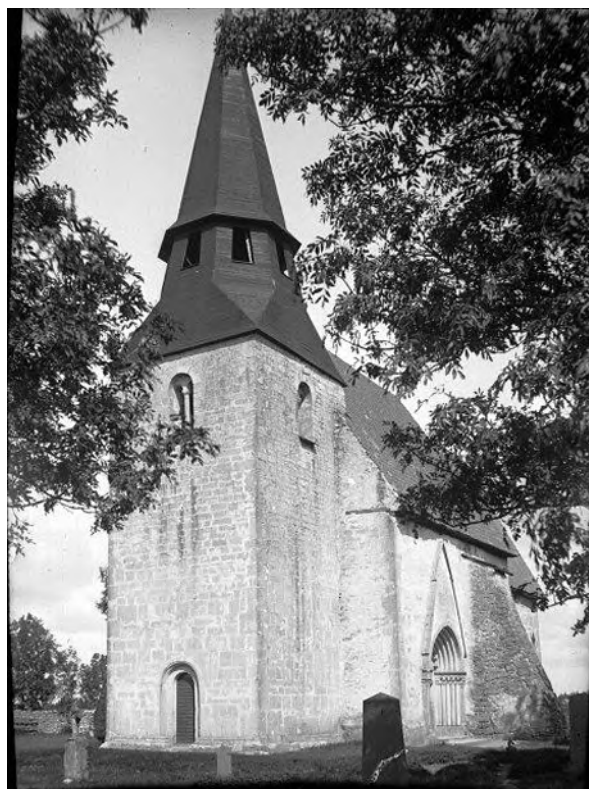
Kyrkan från sydöst. Foto
Andreas Kollberg omkring 1869,
Gotlands Museum.

Vänge kyrka. Kyrkogården är
omgiven av en trädkrans med
ett flertal unga träd. Den
södra gränsen utgörs av ett
spjälstaket. Foto Carl Fredrik
Lundberg 1884. RAÄ,
Kulturmiljöbild.

Vid kyrkogårdens södra gräns växer en häck som ersatt ett tidigare spjälstaket. Häcken ersattes av ett järnstaket 1940. Foto Einar Erici 1915. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Väster om kyrkan finns högresta gravvårdar. Foto Alfred Edle 1928. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Den södra delen av kyrkogården. Gången förefaller nyanlagd. Den finns inte kvar idag. Till vänster syns gräskullegravar. Foto Nils Lagergren 1958. RAÄ, Kulturmiljöbild.

Nulägesbeskrivning

Kyrkogården är i det närmaste rektangulär efter flera utvidgningar. Marken är gräsbevuxen och kyrkogården omges på tre sidor av låga kallmurar av kalksten. Avgränsningen mot den tidigare landsvägen utgörs av ett järnstaket mellan kalkstensstolpar. Den äldre muren finns kvar i reducerat skick i väster och norr. Den östra kyrkogårdsmuren uppfördes 1939 som ersättning för ett trästaket. Järnstaketet i söder tillkom 1940 som ersättning för ett staket. Här fanns även en häck. Det finns ingångar till kyrkogården i söder, väster och ett par ingångar i norr. Vid alla ingångar finns gånggrindar av svartmålat smidesjärn. Ingångsgrinden i söder har ett nyckellås. Vid den södra huvudingången flankeras grinden av stolpar i murad kalksten. Ingångarna i norr är upptagna under 1900-talets senare del.

Från den västra grinden leder en gång belagd med cementplattor fram till den södra gången framför kyrkans södra långhusportal. Den södra gången är belagd med grus. Utmed gångstigen från den västra grinden finns häckar av måbär. Invid de västra och södra grindarna samt gångarna finns fyra brunmålade belysningsstolpar av trä med lyktarmaturer.

Kyrkogården omges av en trädkrans av lövträd (parklind, skogslönn och alm). Vid den västra och norra muren återstår enstaka träd av den tidigare trädkransen. Träden är troligen planterade under senare delen av 1800-talet. Träden i trädkransen vid den södra muren är troligtvis planterade vid sekelskiftet 1900. Längs den östra muren är träden eventuellt något yngre. Det finns inte några solitära träd. Sydöst om kyrkan finns ett gjutet brunnskar omgivet av sju hamlade parklindar.

De flesta gravarna på kyrkogården ligger söder och väster om kyrkan. Norr om kyrkogården ligger en muromgärdad minneslund, anlagd 1998. I minneslunden leder en gång med råhuggna kalkstensplattor till en bänk och en ljushållare.

Vänge kyrka fotograferad från ovan 2020. Foto Pär Malmros, Visby stift.

Huvudingången från söder med, en grind i smidesjärn och murade kalkstensstolpar. Foto ES 2020.

Grinden går att låsa. Ett nyckelhål syns under handtaget. Foto ES 2020.

I söder avgränsas kyrkogården av ett järnstaket och stolpar i kalksten. Foto ES 2020.

I väster finns en kallmurad kalkstensmur från äldre tider. Foto ES 2020.

Ingången i väster har en enkel grind. En gång belagd med cementplattor leder fram till kyrkan. Foto ES 2020.

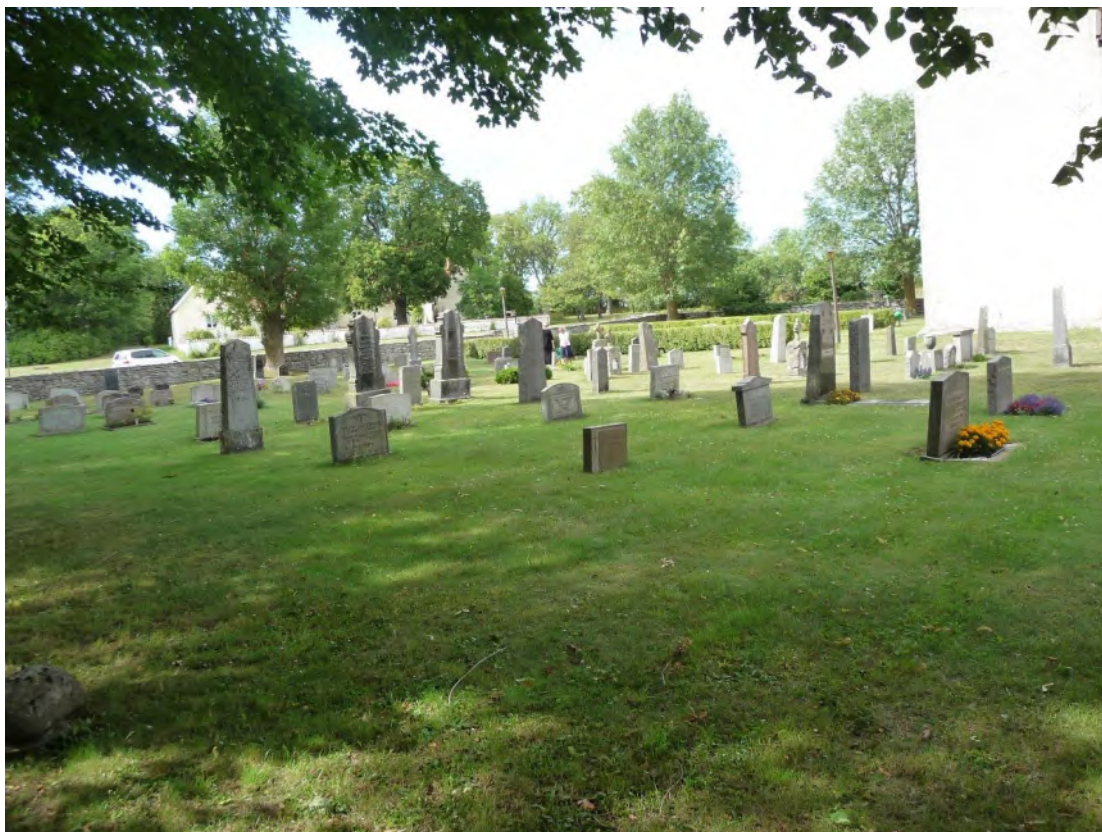
Från huvudingången i söder leder en grusad gång fram till kyrkan. Foto ES 2020.

I norr finns ingång med en enkel järngrind, upptagen under 1900-talets senare del. Den leder ut till en redskapsbod. Foto ES 2020.

Äldre kalkstensmur norr om kyrkan. Här finns en ingång med pargrindar upptagen under 1900-talets senare del. Foto ES 2020.

I den sydvästra delen av kyrkogården finns ett flertal stående gravvårdar. Foto ES 2020.

Den södra delen av kyrkogården. Foto ES 2020.

En plantering med lind runt ett brunnskar. Foto ES 2020.

Den östra delen av kyrkogården. Foto ES 2020.

Gången väster om kyrkan kantas av häckar med måbär. Här syns också en mindre gång belagd med cementplattor som leder fram till den södra gången. Foto ES 2020.

Vid den nordvästra delen av kyrkogården finns ett gravkvarter med häckar av måbär som avgränsar gravarna. Foto ES 2020.

I det nordöstra hörnet (den norra muren) finns ett antal gravvårdar lutade mot muren. Foto ES 2020.

I det nordöstra hörnet (den östra muren) finns ett antal gravvårdar lutade mot muren. Foto ES 2020.

Muromgårdad minneslund med ljushällare och en bänk. Foto ES 2020.

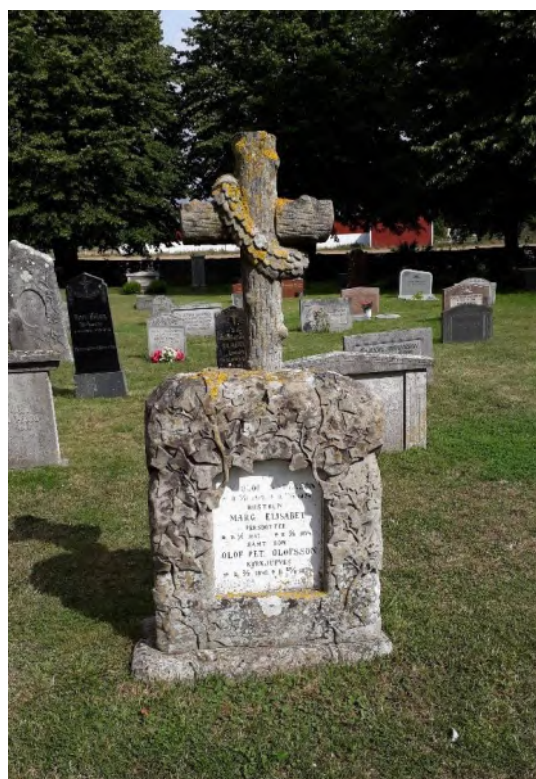
Ringkors i kalksten från 1941 för prosten Emil Kahl, utpekad som kulturhistoriskt värdefull främst genom sin personhistoria och att den till hör en ovanligt stor mängd prästgravar på Vänge kyrkogård. Foto ES 2020.

Ringkors i kalksten från 1941 för prosten Erik Beijer, utpekad som kulturhistoriskt värdefull främst genom sin personhistoria och att den till hör en ovanligt stor mängd prästgravar på Vänge kyrkogård. Foto ES 2020.

Stående gravvårdar i svart granit från 1920-talen. Utpekade som kulturhistoriskt värdefulla genom sin utformning och att de är tidstypiska. Foto ES 2020.

Gravvård i sandsten med en sockel krönt av ett kors och en inskriptionsplatta i marmor, från 1880. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning och att den är tidstypisk. Foto ES 2020.

Stående gravvård i röd kalksten från ca 1880. Utpekad som kulturhistoriskt värdefull genom sin utformning. Foto ES 2020.

Kyrkobyggnaden

Kyrkans huvuddrag

Vänge kyrka är i nästan sin helhet från medeltiden och är välbevarad till interiör och exteriör. Även kyrkans ingångar, fönster och valv är medeltida, tillkomna i två omgångar under 1200-talet. Ett yngre tillägg är sakristian från 1800-talets mitt. Den nuvarande kyrkan har en säregen profil genom att tornet är oproportionerligt lågt jämfört med koret och långhuset, beroende på att tornet kvarstår från en äldre kyrka. Denna äldre kyrka gör sig påmind i den nuvarande byggnaden genom att bevarade dekorerade stenar, med figurativ utsmyckning i huggen relief, är inmurade i fasaderna. Ett karaktärsfullt inslag i kyrkobyggnaden är de stora strävpelare på södra och norra sidan. Deras tillkomsttid är inte känd, men har antagits vara 1600-talet. Strävpelarnas uppgift är att ta emot trycket från valvbågen som spänner sig ovanlig djärvt över rummet. Möjligen talar dess mått för att planen ursprungligen var att långhuset skulle ha haft en mittkolonn som hade avlastat trycket på sidomurarna.

Exteriör från sydöst. Foto JL 2020.

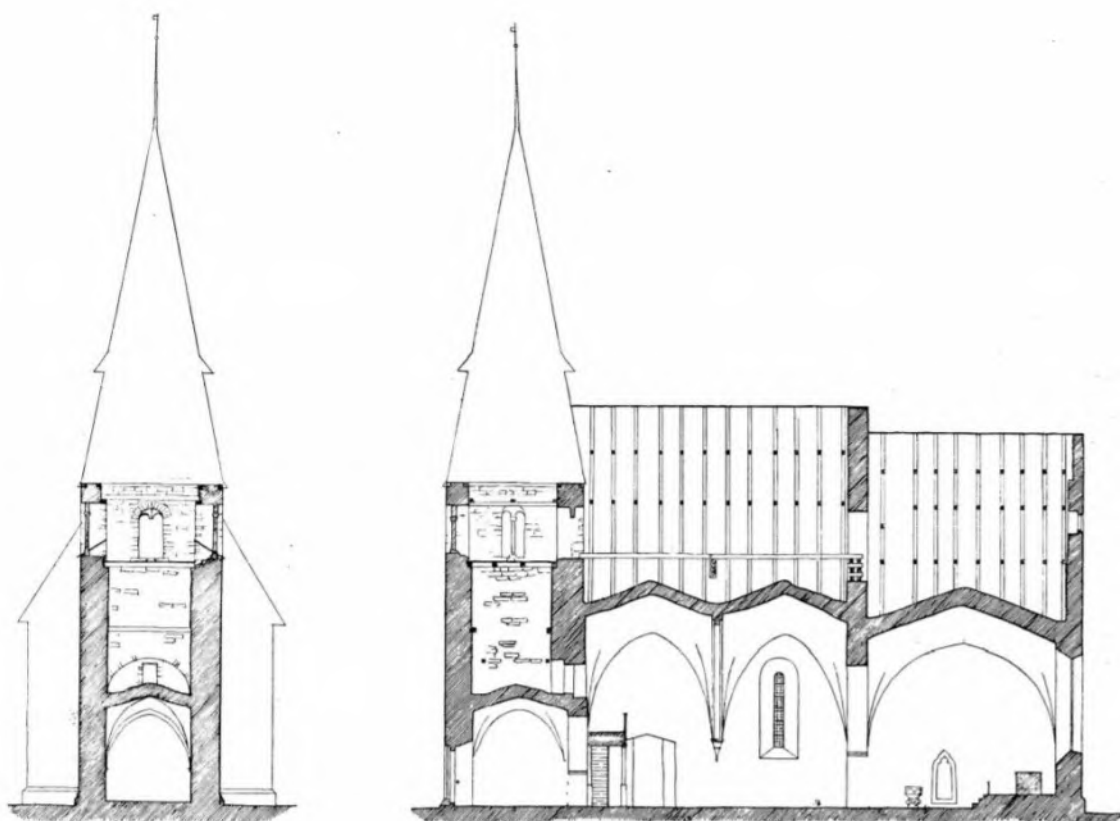
Exteriör från sydväst. Foto ES 2020.

Exteriör från NV. Foto JL
2020

Exteriör från nordöst. Foto JL 2020 respektive Pär Malmros 2020, Visby stift..

Sektion genom tornet mot öster, längdsektion mot norr, valvschema och plan. Uppmätning Erik Persson och Karl Karlström 1928. Efter Sveriges Kyrkor (68), Gotland IV:3, 1952.

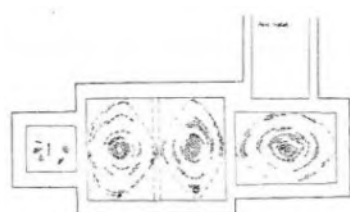
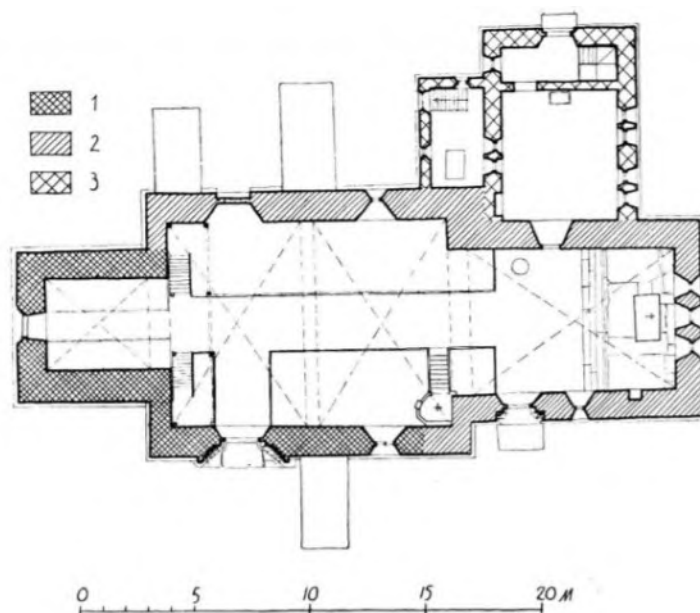
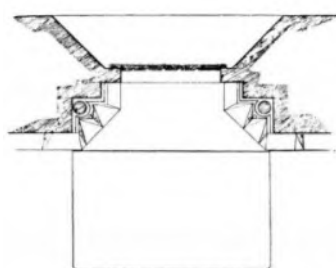
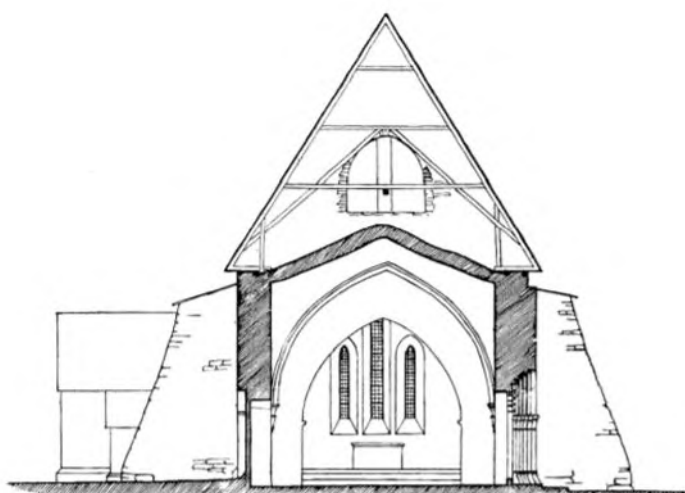

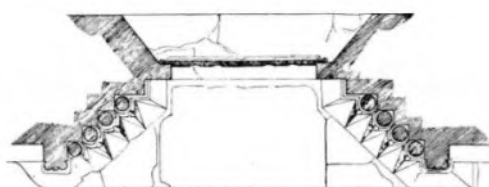
Fig. 455. Valvplan. Skala 1:600.
Gewölbeplan. Plan of vaulting.

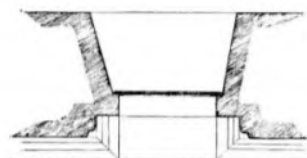
Byggnadsperioder, 1: tornet, långhusets södra mur felaktigt krysskrafferad, omkring 1200, byggt intill en kyrka från 1100-talets senare hälft, – 2: kor och långhus samt tidigare sakristia (riven), 1200-talets senare del, – 3: sakristian 1866 med värmekammare i väster 1915. – Med svaga konturer markeras strävpelarna, tillkomna vid okänd tidpunkt från medeltid till 1800-talets mitt, sannolikt på 1600-talet. – Vid restaureringen 1947–50 revs läktaren och förändrades bänkinredningen i väster, bl.a. för att ge plats åt en orgel i nordvästra hörnet.

a.

b.

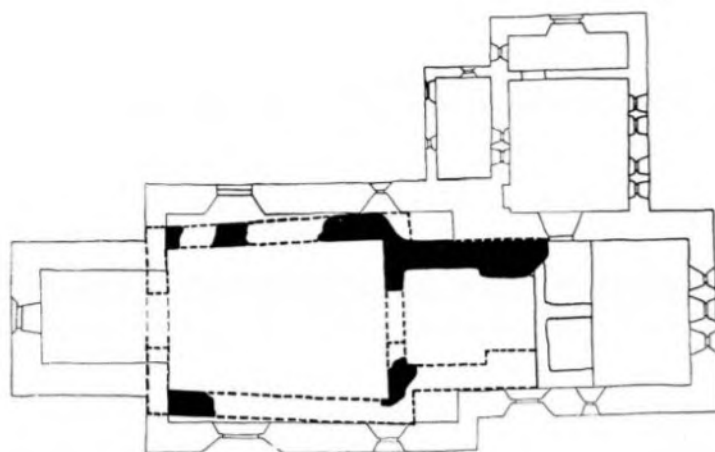

c.

d.

Sektion genom långhuset
mot öster samt plan av
korportalen, södra
långhusportalen,
tornportalen och norra
långhusportalen.

0 5 10 15 20 M

Den äldre kyrkans
framgrävda grundmurar.
Uppmätning Gilbert
Svensson 1949. Efter
Sveriges Kyrkor (68),
Gotland IV:3, 1952.

Byggnadshistorik

Under den nuvarande kyrkans golv framgrävdes vid restaureringen 1949–50 grundmurarna till en mindre kyrkobyggnad. Av denna framkom rester av koret och långhuset. De skildes åt av en trång triumfbåge, varav den norra sidans utsträckning var bevarad. Hur östpartiet var utformat gick inte att avgöra, men koret förefaller ha avslutats av en halvrund absid. De framgrävda resterna av koret tolkades av Johnny Roosval i Sveriges Kyrkor att i enlighet med några kyrkor längs Kalmarkusten ha fått sin form för att de utgjorde grunden för ett östtorn med invändig absid. Denna tolkning utifrån svårtolkade murrester är dock sannolikt alltför djärv och något motsvarande östtorn är inte känt från någon annan kyrka på Gotland.

Kvar från denna äldsta kyrka finns en serie med välhuggna reliefer i sten med figurscener under arkadbågar, vilket talar för att de har löpt längs takfoten på kyrkan, samt några arkitekturfragment, som en del av en fönsteromfattning. Dock förekommer inga rester av portaler, som annars vanligen tagits tillvara på Gotland när man har byggt en ny kyrka. Sakristiedörren av trä, rikt försedd med järnbeslag, förefaller vara övertagen från denna kyrka, däremot knappast dörrens huggna omfattning, som inte stämmer till måtten eller den stilistiska karaktären. Några av relieferna har bevarade färgspår, som visar att fasaderna har varit bemålade i olika färger. De kan stilistiskt dateras till 1100-talets slut och hänför sig till den typ av kyrkor som kallats ”ikoniska”, just för sin rikedom av bilder i fasaden, varav ingen byggnadsdel finns kvar i helhet, men som är känd just genom återanvända reliefstenar. Bland dessa utgör serien i Vänge den mest omfattande. Att relieferna i första hand återfinns i koret, och att korets sydfasad är murad av välhuggen kvadersten, också från den äldre kyrkan, har tolkats som att relieferna främst prydde koret i den äldre kyrkan, eftersom koret sannolikt revs först och i samband med tillkomsten av det nuvarande koret. Det skulle då tyda på att det gamla koret och långhuset var tillkomna i två etapper. Det kan dock inte uteslutas att rivningen gått till på annat sätt, till exempel för att man rivit dess övre delar först, och att dekoren var mer jämnt fördelad över kyrkans takfot. Längden på frisen och omfattningen av fasadstenen talar också för det. Relieferna har stilistiskt tillskrivits den anonyme stensemästaren ”Byzantios” som tillverkat många dopfuntar, dock inte den i Vänge. Eventuellt kan en del av denna äldsta kyrka ingå i nuvarande tornets östra mur och vara synlig under en avlastningsbåge i tornets första övervåning. Denna mur uppvisar dock inte samma fina murbehandling som de bevarade murstenarna.

Denna murade kyrka är den äldsta kända på platsen. Det har inte påträffats något som skulle kunna knytas till en träkyrka och kyrkans äldsta inventarier, dopfunten och triumfkrucifixet skulle kunna ha anskaffats till stenkyrkan. Dock är så litet bevarat att förekomsten av en eventuell äldre träkyrka inte heller kan uteslutas.

Invid denna äldsta kyrka byggdes omkring 1200 det nuvarande romanska tornet. Det har jämförelsevis breda och kraftiga proportioner. Fasaderna är fint huggna, vilket visar att de i enlighet med den äldre kyrkans kvaderstensmurar inte var tänkta att putsas. Tornet har en ovanligt rikt profilerad sockel, vilket också tyder på arkitektoniska ambitioner på en dekorerad fasad som skulle motsvara den rikt dekorerade äldre kyrkan, trots att stilidealet nu gått mot den till bildprogrammet mer sparsmakade arkitektur under påverkan av cistercienserordens ideal under inflytande av det 1164 grundade klostret i Roma. En bevarad detalj utgör uppgången till tornet rakt över tornbågen. Svaga horisontella spår i västgaveln under dess nivå skulle kunna vara avtryck av ett plant innertak av trä. Innertaket skulle då ha suttit relativt, men inte påtagligt lågt. Uppgången till vinden torde då ha skett genom en lucka i innertaket i långhus eller kor.

Några årtionden senare under 1200-talet del påbörjades en total ombyggnad av kyrkan med ett nytt kor och långhus, men som kom att integrera det gamla tornet, sannolikt som ett provisorium i väntan på att ersätta det med ett nytt. Det nya koret och långhuset synes ha uppförts i ett sammanhang, inte med koret i en första byggnadsetapp och långhuset i en senare som annars varit vanligt. Emellertid kan byggnadstiden ha varit långdragen, att döma av skillnaden i portalernas och fönstrens stilistiska utförande. Byggnadstiden synes ha varit 1200-talets mitt och senare del. De påträffade grundmurarna visar att den nya kyrkan byggdes runt den gamla, så att den skulle kunna användas så länge som möjligt. Den rika omfattningen på återanvänd sten i koret, som torde varit de först genomförda byggnadsarbetena, skulle kunna förklaras så att man kunde ta tillvara fasadstenen innan hela den gamla muren var riven. Annars skulle socknen ha stått utan kyrka under den långt utdragna byggnadsperioden och principen att låta den gamla stå kvar innanför murarna skulle inte vara lika motiverad. En brand eller annan plötslig händelse kan också ha gjort att den gamla kyrkan togs ur bruk först. Det kan också vara så att den stilistiska skillnaden mellan nuvarande kyrkans fönster och portaler inte är lika stor tidsmässigt, trots deras olika karaktär. Detaljerna kan också ha varit tillverkade i ett tidigt skede av byggprocessen. Detta skulle möjligen kunna förklara att långhuset har ett fönster i norr, vilket är ovanligt, om dock inte unikt. Det kan ha varit avsett för långhusets södra sida, men fått lämna plats åt ett större och mera modern gotiskt. En eventuell förändring av byggnadsprocessen antydde ovan om att långhuset kan ha varit planerat som tvåskeppigt innan den vida gördelbågen slogs. Till den nya kyrkan hörde en ursprunglig sakristia med sadeltak i norr-söder. Den revs när nuvarande sakristia tillkom, men är känd genom bland annat Carl Georg Brunius beskrivning samt genom den bevarade ingången från koret och de ännu synliga avtrycket av takfallet på nuvarande sakristievinden.

Det gamla tornet bibehölls, men sannolikt som ett provisorium. Emellertid moderniserades dess tornbåge i väntan på det nya tornet eller möjligen i när det stod klart att något nytt torn inte skulle komma till stånd. Den färdiga kyrkan dekorerades omkring 1300 med delvis bevarade kalkmålningar och försågs på 1400-talet med ett ännu bevarat altarskåp.

Vid okänd tidpunkt tillkom de stora strävpelarna. De reparerades 1776 och bör då ha funnits sedan en tid. Sådana strävpelare synes ofta ha tillkommit under 1600- och 1700-talet, men kan lika gärna vara betydligt äldre, kanske ibland medeltida. Vid okänd tidpunkt förefaller också en brand ha drabbat kyrkan, eller åtminstone kortaket, där en bränd stock återfunnits i östra gaveln. Eldsvåda synes inte vara omtalad i kyrkans handlingar från 1700-talet och framåt. En klocka är känd sedan 1400-talet och en vindflöjel med årtal 1641 visar att tornet, om branden spred sig dit, inte brunnit efter de åren.

Det nyssnämnda årtal 1641 talar för en ombyggnad eller reparation av tornhuven. Under 1600-talet tillkom bänkinredningen, en predikstol och ett krön på altarskåpet, som moderniserades. Vid något tillfälle, kanske först under 1700-talet, som vid tornreparationen 1736, men innan 1800-talets början, flyttades klockan upp till en ny klockvåning uppe i tornhuven för att höras bättre. 1732 hade kyrkorummet vitlimmats och troligen kalkmålningar förstörts. Under 1770-talet genomgick rummet en inre förnyelse. Åter ny predikstol anskaffades (den gamla såldes till Guldrupe), altarpopsatsen moderniserades, bänkinredningen fick ny färgsättning och nordportalen igenmurades, sannolikt för att motverka drag. Predikstol, altarpopsats och fönster inramades av målade draperier på murarna, utförda bland annat av Niklas Weller.

Vissa förändringar hade skett med fönstren, enligt vad Brunius berättar 1864. Strax efter hans besök genomfördes i mitten av 1860-talet en restaurering varvid bland annat långhusfönstret fick

nytt masverk, predikstolen byggdes om och inredningen målades om. Sannolikt putsades kyrkorummet om varvid 1700-talets draperimålningar försvann. Den största förändringen var att den gamla sakristian revs och ersattes av en ny, efter ritningar av August Wilhelm Lundberg. Dess nygotiska stil var en anpassning till den medeltida byggnaden. Storleken med många fönster och att den fick egen ingång talar för att den skulle användas som skolsal, liksom en del andra stora sakristior från 1800-talet, och övervåningen som magasin. Strax efter år 1915 tillkom ett pannrum på sakristians västra sida med skorsten över långhusets östra gavelröste. En nybyggnad av tornhuven 1886 verkar ha följt den gamla formen att döma av bilder. År 1924 placerades det medeltida triumfkrucifixet på en trabes i triumfbågen.

1947–50 genomgick kyrkan en omfattande restaurering efter förslag av Erik Fant. Läktaren, tillkommen senast vid 1700-talets slut, revs. Äldre måleri togs fram på murarna och på inredningen. Ytermurar putsades om och taken lades om. Triumfkrucifixet fick ny upphängning utan trabesbjälke. 1957 tillkom orgeln. Bland senare förändringar märks att en trappa av trä byggdes till tornuppgången 2005.

Kyrkan från sydväst på lackstämpel 1828, tillverkad av G. A. Unnerus. ATA, Sveriges Kyrkors arkiv, okat.

Exteriör från sydöst.
T.h. korportalen. Detalj
av teckning av Per Arvid
Säve 1846. UUB, Alvin.

Kyrkan från sydöst.
Teckning av Eric M.
Törngren 1899.
Riksantikvarieämbetet,
Kulturmiljöbild.

Exteriör från söder. Foto
Carl Fredrik Lindberg
1884.

Korets södra fasad. Foto Carl
Fredrik Lindberg 1884.
Riksantikvarieämbetet,
Kulturmiljöbild.

Odaterad äldre bild som visar kaminröret över sakristian. Gotlands Museum.

Tornet från nordväst. Foto
Berit Wallenberg 1928.
Riksantikvarieämbetet,
Kulturmiljöbild.

Exteriör från sydöst. Foto Nils Lagergren 1958. Riksantikvarieämbetet, Kulturmiljöbild.

Nulägesbeskrivning

Exteriör

Kyrkan är byggd av kalksten, vilken är blottlagd i tornet, korets sydfasad samt i omfattningar och hörnkedjor samt i de stora strävpelarna. Övriga murar är vitputsade. Kyrkans portaler mot söder och väster har rikt dekorerade omfattningar och inslag av geometrisk och vegetativ dekor. Nordportalen har en ovanligt enkel omfattning, men med rester av en möjligen medeltida tecknad bild i tympanonfältet. Fönstren är höga och lansettformade utom långhusfönstret som har masverk. På taken ligger tegel medan tornhuven täcks av bräder. Kyrkan har en relativt hög resning som kontrasterar mot det låga tornet. Det stora strävpelarna utgör ett uttrycksfullt inslag i exteriören, vars kraftiga form kontrasterar mot den eleganta medeltida arkitekturen. Sakristians nygotik med rad av fönster utgör ett dekorativt inslag på nordsidan med en väl synlig ingång på gaveln.

Exteriör från norr och väster. Foto Pär Malmros 2020, Visby stift, respektive JL 2020.

Exteriör från söder och öster. Foto Pär Malmros 2020, Visby stift.

Korets sydfasad med återanvänd fasadsten från en äldre kyrka. Foto JL 2020.

Bildfris under kortaket. Övertagen från den äldre kyrkan. Foto JL 2020.

Reliefer från en äldre kyrkan inmurade i korets sydfasad. Foto ES 2020.

Relief från den tidigare kyrkan, inmurad i långhusets sydfasad nära västra hörnet. Foto JL 2020.

Tornportalen. Foto JL
2020.

Tornets västra ljudglugg. Foto Pär Malmros 2020, Visby stift.

Korportalen. Foto JL 2020.

Sockeln i hörnet mellan kor och långhus samt korfönstrets trefönstergrupp. Foto JL 2020.

Långhuset södra portal samt detalj av vimpergen med reliefer från den tidigare kyrkans fasad. Foto JL 2020 respektive 2018.

Långhusetets sydportal. Västra och östra posterna. Foto JL 2020.

Långhusetets sydfasad med strävpelare och fönster. Foto JL 2020.

Strävpelare på långhusets norra sida. Foto JL 2018.

Strävpelarna på norra sidan. Foto Alfred Edle 1944 respektive Ragnhild Boström 1941. Riksantikvarieämbetet, Kulturmiljöbild.

Långhusets nordfasad. Foto JL 2020.

Omfattningssten med relief från den äldre kyrkan.
Foto JL 2020.

Den igenmurade nordportalen. Foto Alfred Edle 1916.
Riksantikvarieämbetet, Kulturmiljöbild.

Den igenmurade nordportalen, detalj av föregående respektive foto JL 2018.

Nordportalens tympanonfält. Foto JL 2020.

Sakristian från nordöst. Foto JL 2020.

Sakristians östra fönster. Foto JL 2020.

Sakristian från 1866 och värmekammaren från 1915 från nordväst. Foto JL 2020.

Sakristans portal samt fönster åt väster på värmekammaren. Foto JL 2020

Värmekammaren från väster. Foto JL 2020.

Värmekammarens inre mot öster och söder. Foto JL 2020.

Interiör

Kyrkorummet täcks i sin helhet av murade medeltida kryssvalv. Långhuset delas av en vid gördelbåge, murade med växling av röd och grå kalksten och med skulpterade konsoler. Östmurens trefönstergrupp utgör ett tydligt blickfång i rummet. I kontrast står den låga och fönsterlösa ringkammaren i väster. Ett fönster på långhusets norra sida kompletterar ljusinfallet. På korets norra mur finns kalkmålningar, bland annat av apostlar i stort format. På långhusets södra vägg återfinns en ristning med ett dramatiskt motiv, en bödelyxa och två fotsulor. Golvet är av sten i koret, i övrigt av trä.

Sakristian nås genom en ingång på korets norra sida, försedd med en rikt järnbeslagen dörr, som är en av de uppmärksammade detaljerna i kyrkan, jämte fasadens reliefer och dopfunten. Sakristian är rymlig, med parställda fönster och med en egen separat ingång för att den skall kunna användas oberoende av om kyrkan är öppen eller inte. Ovanvåningen är en rymlig magasinsvåning, vars öppning åt norr kan användas som lastport.

Torn och vindar nås via öppningen ovanför tornbågen, vilken sannolikt förbundit tornet med det äldsta långhusets vind. Innanför öppningen vilar tornets östmur delvis på en murad båge, vilket talar för att muren kring öppningen är en rest av det äldre långhusets västgavel. Den första övervåningen är i dag hög, men kvarliggande bjälkar visar att den varit eller avsetts att vara delad i två av ett mellanliggande bjälklag. En äldre, lång stega visar att bjälklaget sannolikt saknades redan på 1700-talet. Stegen är daterad genom et inskurna årtalet 1758, men togs ur bruk 2005 och kapades i två delar. Nuvarande stegar delas av ett vilplan lagt på resterna av det äldre bjälklaget. Ovanför denna våning ligger den tidigare klockvåningen med kolonnettförsedda ljudgluggar åt alla sidor. Den östra ljudgluggen som idag för in till långhusvinden, har i sin behuggning en svårtolkad vulst i den norra av de parställda bågarna, möjligen tillkommen av hänsyn till stenens beskaffenhet och placerad på mindre synlig plats åt öster över det dåvarande långhustaket.

Ovanför murkrönet öppnar sig tornhuvens nedre del in mot långhusvinden. Däröver genom klockdäcket nås den nuvarande klockvåningen i tornhuvens med enkla ljudgluggar åt åtta håll under ett skärmtak. Långhus- och korvinden uppvisar takstolar som är återanvända vid takets ombyggnader och uppvisar tidigare urtag. Vindarna förenas av en vid och rundbågigt välvd öppning. I korgavelns övre södra del sitter en bom från byggnadsställningar vilken är avbränd. Övriga bomhåll synes sakna bjälkar. Troligen avspeglar det en tidigare brand, som dock kan ha varit begränsad.

Interiör mot öster. Foto JL 2020.

Interiör mot öster från ringkammaren och mot sydväst från koret. Foto JL 2020.

Interiör mot väster. JL 2020.

Korets östra del med altaranordning och korets fönstergrupp i öster. Foto JL 2020.

Korets södra mur och korvalvet mot sydöst. Foto JL 2020.

Koret mot norr. Foto JL 2020.

Långhusets valv mot sydväst. Foto JL 2020.

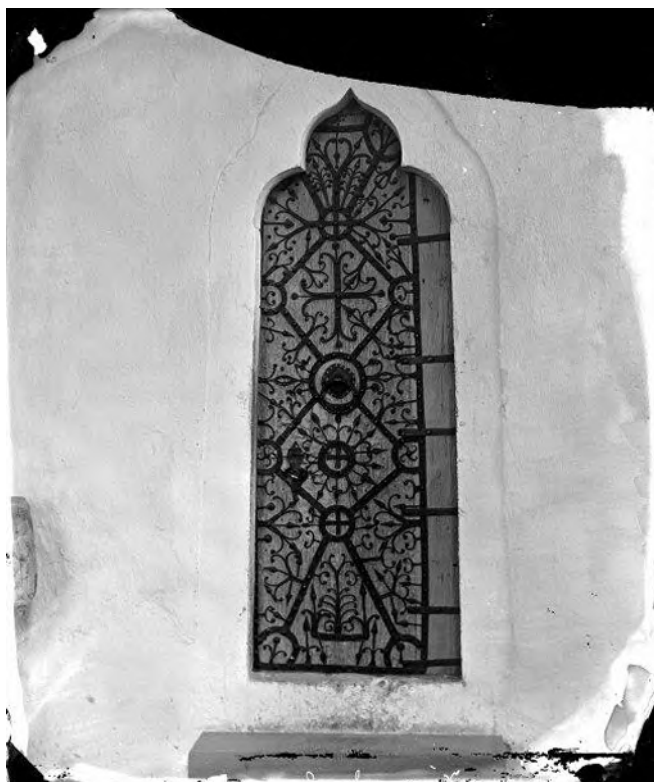
Valvkonsoler på långhusets norra respektive södra sida. Foto JL 2020.

Interiör av långhusets östra travé mot norr samt relief, infogad på triumfbågens norra sida. Foto JL 2020.

Sakristieportalen samt utblick från portalen mot koret. Foto JL respektive ES 2020.

Sakristiedörren. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2004-05, Visby stift, och Carl Fredrik Lindberg 1884, Riksantikvarieämbetet, Kulturmiljöbild. Observera att omfattningen var vitkalkad 1884.

Sakristiedörrens järnsmede, detalj. Foto Bo-Göran Kristoffersson 20004-05, Visby stift.

Sakristian, interiör mot söder. Foto JL 2020.

Sakristian, interiör mot norr. Det vita textilskåpet i foden är byggt av äldre bänksdelar. Foto JL 2020.

Sakristian, interiör mot öster. Foto JL 2020.

Väggsåp i sakristians sydvästra hörn samt förstugan innanför sakristieportalen mot väster. Foto JL 2020.

Förstugan innanför sakristieportalen sedd mot nordöst och öster. Foto JL 2020.

Lucka i sakristievindens norra gavel samt föremålssamling i vindens sydöstra hörn. Drakhuvudet pryder en äldre vindflöjel med året 1641. Foto JL 2020.

Sakristievinden sedd mot norr. Foto JL 2020.

Sakristievinden sedd mot söder. Foto JL 2020.

Avtryck av den tidigare sakristians takfall samt äldre fönsterbåge, troligen från 1800-talet. På sakristievinden. Foto JL 2020.

Korets nordmur sedd från sakristievinden med avtryck av den tidigare, medeltida sakristians yttertak. Foto JL 2020.

Tornets första övervåning mot öster. Foto JL 2020.

Uppgången till tornet och öppningen ovanför tornbågen i långhusets västra mur. Till höger södra delen av avlastningsbågen i tornets första övervåning. Foto JL 2020.

Tornets första övervåning mot nordväst. Stege, daterad 1758, avsågad 2005. Foto JL 2020.

Inskuret årtal 1758 på äldre stegen i tornets första övervåning. Till höger stege och vilplan från 2005. Foto JL 2020.

Tornets första övervåning sedd uppåt mot nordväst samt mot sydöst. Bjälklag har tidigare delat rummet i två våningar. Foto JL 2020.

Den tidigare klockvåningen i det murade tornets övre del sedd mot väster. Foto JL 2020.

Den tidigare klockvåningen, mot söder. Foto JL 2020.

Den tidigare klockvåningen, mot norr. Foto JL 2020.

Tidigare klockvåningen, sedd mot öster med utgång till långhusvinden genom den östra ljudgluggen. Foto JL 2020.

Samma som ovan med dörren öppen och ljudgluggen synlig. Foto JL 2020.

Den östra ljudgluggen, nu vindspassage, sedd inifrån tornet, samt dess norra båge med huggen vulst. Foto JL 2020.

Tornets södra ljudglugg inifrån tornet. Till höger vulsten i den östra ljudluggens norra båge, sedd underifrång. Foto JL 2020.

Tornhuvens nedre del med murkrönet, sedda mot sydväst, samt öppning mellan långhusvindensnock och tornhuvens nedre del, sedd mot sydöst. Foto JL 2020.

Klockan och klockupphängningsanordningen samt klockvåningen i tornhuven, sedd mot sydväst. Foto JL 2020.

Klockvåningen i tornhuven sedd mot sydväst. Foto JL 2020.

Skärmtaket ovanför ljudgluggarna i tornhuven, sett inifrån. Foto JL 2020.

Tornhuvens övre del inifrån, sedd från klockvåningen och uppåt. Foto JL 2020.

Långhusvinden sedd mot väster. Foto JL 2020.

Långhusvinden sedd mot öster. Foto JL 2020.

Triumfbågsurens gavelröste sett från långhusvinden med spår av riven skorsten från ca 1915–20. Till höger södra sidan av långhusets takstol med delvis återanvänt virke, samt ovansidan av långhusvalven. Foto JL 2020.

Bomhål på insidan till triumfbågsurens öppning mellan långhus- och korvinden. Till höger korvinden, valvens ovansida sedd mot söder. Foto JL 2020.

Korvinden sedd mot öster. Foto JL 2020.

Korets gavelröste sett inifrån mot sydöst. Bomålet i högra bildens övre del innehåller en bränd stock. Foto JL 2020.

Bomhå i korets östra gavelröste, på övre delens södra sida, med avbränd stock, vilket visar att kyrkans taklag vid okänt tillfälle brunnit, kanske redan på medeltiden. Foto ES 2020.

Inredning och inventarier

Det murade högaltaret är medeltida och som altarskiva fungerar en häll med en runinskrift som visar att den tidigare fungerat som gravhäll, sannolikt i den äldre kyrkan. Altaruppsatsen utgörs av ett medeltida altarskåp från 1400-talet som under 1600-talet och senare har kompletterats med ett krön, vilket talar för att altarskåpet sedan sin tillkomst stått på altaret. Rester av ett medeltida murat sidoaltare i söder står under predikstolen. Altarskranket är troligen från 1700- eller 1800-talet. I korets murar finns nischer, varav märks en i söder med en elegant huggen fyrpassformad piscina och i norr en med målade trädörrar från 1700-talet. Predikstolen från 1776 har ett äldre ljudtak från 1600-talets förra hälft som hört till en tidigare predikstol (nu i Guldrupe). Den byggdes om 1864 och 1950. Bänkinredningen härrör till stora delar från 1600-talet, men har senare byggts om, senast vid restaureringen 1947-50. Framför orgeln står en skärm som tidigare utgjorde läktarbarriär. Inredningen är rikt bemålad med dekor från 1600- och 1700-talet, restaurerad 1947-50.

Triumfkrucifixet härrör från 1100-talets senare del, medan korset från 1200-talets senare del sannolikt är en modernisering efter måtten i den nya kyrkan. Bevarad finns en sörjande Maria från 1700-talets senare del, tillkommen för att jämte en försvunnen Johannesbild flankera korset, vilket talar för att det då ännu stod på en trabes i triumfbågen. Senare flyttat till sakristievinden återuppsattes det på en trabes i triumfbågen 1924, men 1950 istället upphängt, sannolikt för att frilägga bågöppningens arkitektur. Kyrkans mest uppmärksammade föremål är dopfunten, som tillskrivits stenmästaren "Hegvald" och hör till hans mer karakteristiska och välbevarade verk. Några skurna ljuskronor av trä finns bevarade, sannolikt från 1700-talet men med en karaktär som bevarar traditioner från 1600- och 1700-talen. Klockan göts 1886, varvid den ersatte en klocka från 1400-talet, varav en gipsavgjutning på Statens historiska museum dokumenterar dess inskrift.

Altaret. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2004-05, Visby stift.

Runinskrift på altarskivan som visar att den tidigare utgjorde gravhäll: "... de bådas själar, faderns och sonens. Audvat gjorde detta gravvalv. Gairvald i Väsande ristade ..." (Sveriges Runinskrifter, band 11:1, 1962). Foto Bo-Göran Kristoffersson 2004-05, Visby stift.

Altarets baksida. Foto
JL 2020.

Altarpupp, utformad av ett senmedeltida altarskåp från 1400-talet, kompletterat med krön från 1600-talet och senare. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2004-05, Visby stift.

Altarpuppens krön före 1950. Foto JL 2020 resp. och Alfred Edle 1928, Riksantikvarieämbetet, Kulturmiljöbild.

Nisch med piscina i korets södra mur samt nisch med dörrar från 1700-talet i korets norra mur. Foto JL 2020.

Piscina i nischen i korets södra mur. Foto JL 2020.

Predikstol från 1776. Ljudtaket från 1600-talets första hälft hörde till en tidigare predikstol som idag finns i Guldrupe kyrka. Ombyggd troligen 1864 samt 1950. I fundamentet ingår rester av ett medeltida sidoaltare. Foto JL 2020.

Nisch i predikstolens fundament som tidigare utgjorde sidoaltare. Omfattningen formad av en fönsteromfattning från den äldsta kyrkan. Foto JL 2020.

Predikstolens ljudtak från 1600-talets förra hälft. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2004-05, Visby stift.

Målningar på predikstolen
sida av Johan Niklas Weller
1777-78. Foto JL 2020

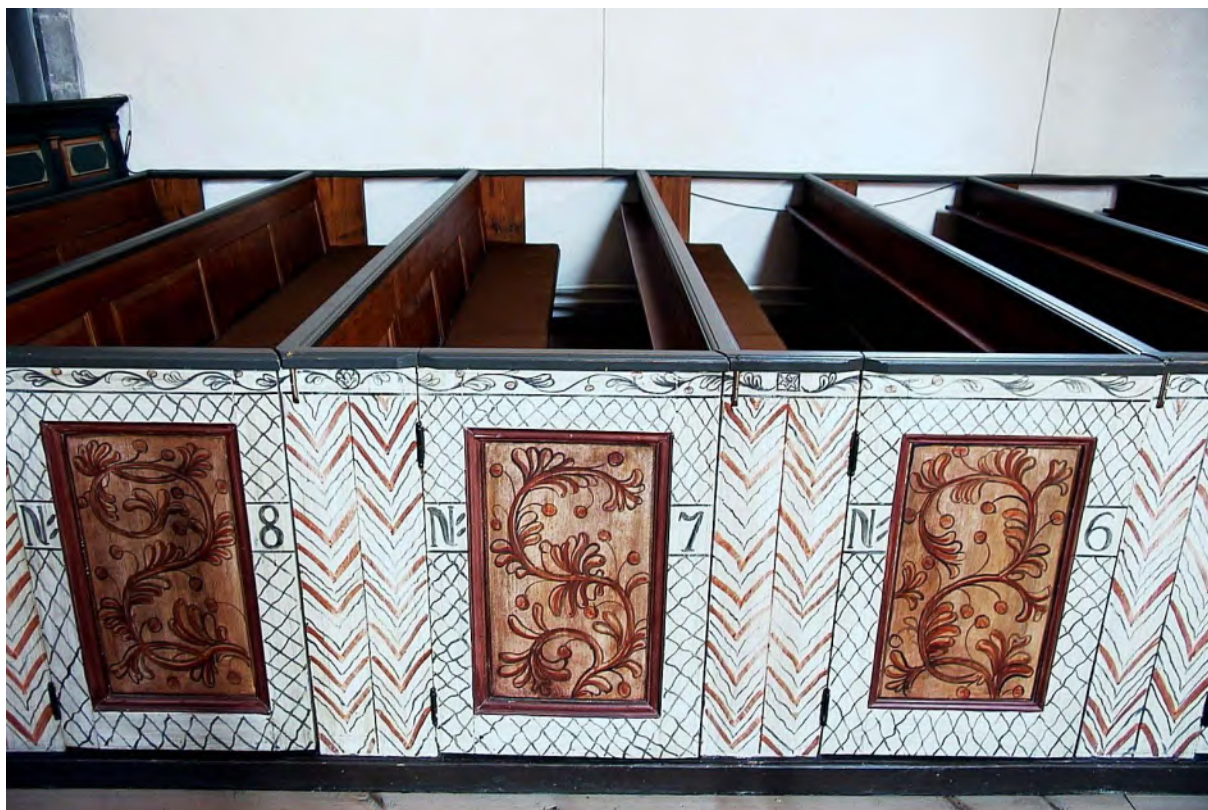
Predikstolens utformning mellan
ombyggnaden under 1800-talets
senare del och restaureringen 1950.
Foto Alfred Edle 1928,
Riksantikvarieämbetet,
Kulturmiljöbild.

Bänkinredning i långhuset. Foto JL 2020.

Långhusets bänkinredning på norra sidan och till höger korbänken. Foto JL 2020.

Bänkinredning med målning från 1600-talet, restaurerad 1950. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2004-05, Visby stift.

Bevarade lösa dörrar med övermålning från 1777 och 1864. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2004-05, Visby stift, respektive JL 2020.

Skärm kring orgeln, tidigare läktarbarriär från 1770. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2004-05, Visby stift.

Krucifixets baksida. Foto JL 2020. Till höger Den sörjande Maria, möjligen av Johan Niklas Weller på 1780-talet. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2004-05, Visby stift

Triumfkrucifix från 1100-talets mitt, moderniserat vid 1200-talets mitt. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2004-05, Visby stift.

Dopfund av "Hegvald", omkring 1200. Foto JL 2018.

Dopfunten. Foto Carl Fredrik Lindberg 1884 och uppmätning Sten Anjou 1916, Riksantikvarieämbetet, Kulturmiljöbild, samt foto Bo-Göran Kristoffersson 2004-05, Visby stift.

Orgel 1957, fasaden ritad av Jörgen Fåk. Ljuskrona från 1800-talet. Foto JL 2020.

Stol från omkring 1800 samt ljuskrona från 1800-talet. Foto JL 2020.

Skåp från 1700-talet i sakristian. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2004-05, Visby stift.

Klocka från 1886, ersatte klocka från 1400-talet. Till höger gravsten över kyrkoherden Botulf Pettersson 1602, nära altaret. Foto Bo-Göran Kristoffersson 2004-05, Visby stift.

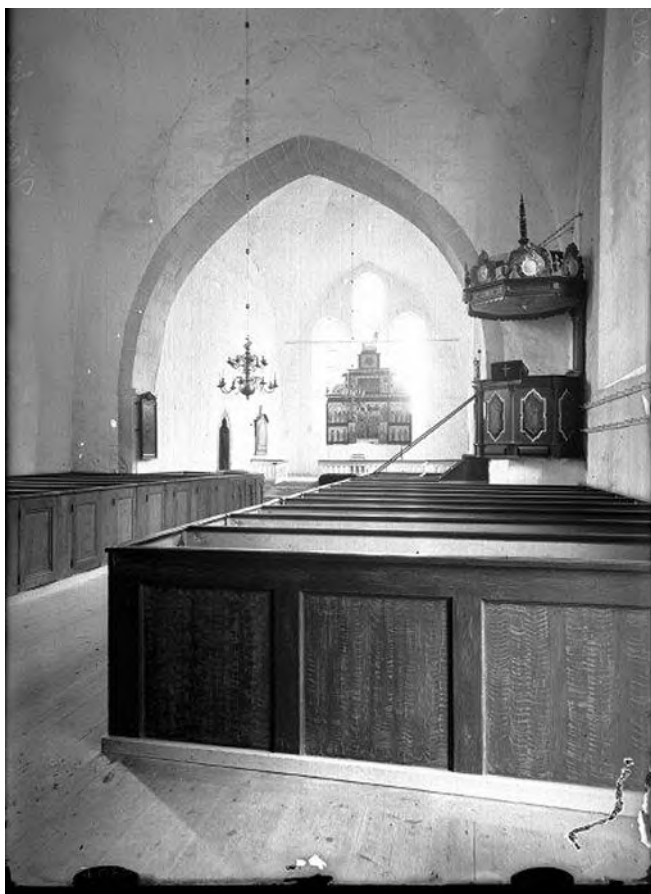
Restaureringar

Senaste restaureringarna

Kyrkan restaurerades genomgripande omkring år 1864, varvid inredningen målades om i träådring och bland annat långhusfönstrets masverk restaurerades. Arkitekt var möjligen A. W. Lundberg som ritade den samtidigt uppförda sakristian. En omfattande restaurering genomfördes efter förslag av Erik Fant 1947-50 varvid puts och taktäckning förnyades och rummets äldre färgsättning på snickerier och murar togs fram. Läktaren i väster revs och vars barriär med framtagna 1700-talsmålningar återanvändes som orgelpodium. Senare restaureringar genomfördes invändigt 1974 med rengöring av väggar och valv, 1996 då portaler och fasadreliefer med mera genomgick en stenkonsivering. Omkring år 2005 restaurerades fasaderna och vissa delar av interiören samt uppgångar med mera i torn och på vindar.

Interiör mot öster efter interiörens förändringar 1864 med vitkalkade omfattningar i koret. Foto Carl Fredrik Lindberg 1884.

Interiör mot öster innan restaureringen 1950. Foto Anders Roland, troligen från början av 1920-talet, Riksantikvarieämbetet, Kulturmiljöbild.

Interiör mot öster, sedd från den 1949–50 rivna läktaren. Foto Alfred Edle 1926, Riksantikvarieämbetet, Kulturmiljöbild.

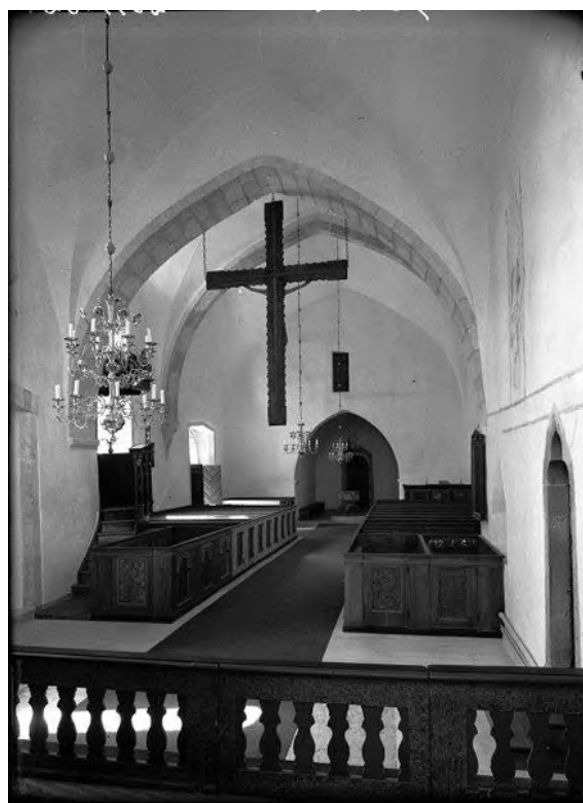
Interiör mot öster före restaureringen 1949–50. Foto Alfred Edle 1941, Riksantikvarieämbetet, Kulturmiljöbild.

Interiör mot öster före restaureringen 1949–50. Foto Alfred Edle 1941, Riksantikvarieämbetet, Kulturmiljöbild.

Utgrävning i långhusets nordöstra hörn vid triumfbågen, sett mot öster, samt interiör mot väster under restaureringen. Foto Gilbert Svensson 1949, Riksantikvarieämbetet, Kulturmiljöbild.

Interiör mot öster och väster av det nyrestaurerade kyrkorummet. Foto Alfred Edle 1950, Riksantikvarieämbetet, Kulturmiljöbild.

Arkeologi

De gotländska kyrkorna erbjuder ett stort mått av arkeologiskt intressanta spår. Det gäller både marken som kyrkan står på och kyrkogården samt ibland även de närmaste omgivningarna. Kyrkorna byggdes ofta på redan etablerade platser och under de nära tusen år en kyrka stått på samma plats har det avsatt lämningar, som kanske inte är lika märkbara som den stående kyrkan men som är värda att uppmärksammas som viktiga kunskapskällor. Det är till exempel spår av tidigare kyrkobyggnader, bevarade trä- eller stenkistor, bildstensfragment, gravklot och gravstenar, men även runristningar och lösa föremål. I föreliggande avsnitt fokuseras på anläggningar under mark och golv. De artefakter som är med i rapporten är sådana som representerar något som kan peka på att det finns okända fornlämningar. I det här fallet är det företrädesvis vikingatida föremål som kan tyda på att det finns gravar kvar från det tidigaste kyrkoskedet.

På den norra sidan av kyrkorna ligger många av de äldsta kristna gravar som vi känner till. Här begravdes framför allt kvinnor under kyrkans tidiga existens i enlighet med ett könssegregerat gravskick. Redan under 1200-talet upphörde i flera fall bruket att använda norra sidan av kyrkogården som begravningsplats. Bruket återupptogs först under 1800- och 1900-talen. När den började användas för begravingar igen påträffades gamla gravar, inte sällan gravar från vikingatiden och den äldsta kristna tiden på Gotland. Ofta hade gravläggningen skett i kläder med spännen och utsmyckningar som hör vikingatidens sista del till. Fynden är mycket intressanta men tyvärr inte så utförligt beforskade som man kan föreställa sig. Det rör sig om föremålsfynd av vikingatida karaktär, av personlig art och som tillhört klädedräkten och med denna fått följa med i graven. Vanliga föremål är pärlor, knivar, kammar och olika typer av smycken relaterade till klädedräkten (Thunmark-Nylén 1995).

Under kyrkornas golv ligger ofta gamla gravar med bevarade trä- eller stenkistor. Något som också noterats särskilt är spår efter äldre kyrkor, träkyrkor i form av syllar, stavkonstruktioner eller sekundäranvända plankor och spår efter stenkyrkor i form av murverksrester under mark och golv. Dock har inte sekundärt inmurade detaljer i den nuvarande kyrkan som fasadstenar eller friser tagits upp i avsnittet om arkeologi, liksom inte heller ännu stående murverk som ingått i en äldre anläggning.

I putsen på kyrkornas väggar påträffas ibland medeltida inskrifter och putsristningar. Ofta har inskrifterna runor, vilket är av stort intresse för kunskapen om runor, eller innehåller graffiti i form av tecknade figurer. Av någon anledning har run- och bildstenar från äldre tider tagits till kyrkan för att införlivas i byggnaden. I kyrkornas byggstenar finns också stenhuggarmärken och med hjälp av dem kan man få en uppfattning om delaktigheten i kyrkobyggena.

Kyrkornas vindar och övervåningarna i tornen har genom tiderna använts som förvaring, även om kulturhistoriskt värdefulla föremål i regel tagits om hand och nu förvaras på annan plats. De lager som bildats på valvens ojämna ovansidor kan dock innehålla lösa delar till inventarier som tidigare förvarats där eller spår av tidigare reparationer på kyrkobyggnaden. De kan innehålla rester av vardagliga föremål som berättar om hur vinden och tornen har använts eller personliga saker som burits upp i hopp om få ett skydd i kyrkans hägn. Äldre stegar, klockrep, redskap från hur taken tjärats förekommer också. Kyrkogårdsmurar, såväl de medeltida som de yngre kan innehålla byggmaterial som per definition är fornlämning eller fornfynd, som till exempel stenar med ristningar.

I texten förekommer ett särskiljande av fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar. Med *fornlämning* avses lämningar som enligt Riksantikvarieämbetets bedömning uppfyller fornlämningsrekvisiten (villkor baserade på Kulturmiljölagens 2 kap.), och vars lämningar huvudsakligen kan antas ha tillkommit före 1850. Med *övrig kulturhistorisk lämning* menas de typer av lämningar som enligt Riksantikvarieämbetets bedömning uppfyller fornlämningsrekvisiten, och vars lämningar huvudsakligen kan antas ha tillkommit 1850 eller senare samt de typer av lämningar som enligt Riksantikvarieämbetets bedömning inte uppfyller fornlämningsrekvisiten. Rörande registren är det dock viktigt att peka på några källkritiska problem. Fornsök och Fornreg, de digitala registren för information om fornlämningar, är användbara källor för information om kyrkomiljöer. Men de utgör i sig ett källkritiskt problem då 10 000-tals lämningar vid digitalisering har kommit att registreras på felaktig nuvarande belägenhet eller fyndplats. Ofta är uppgifterna korrekta men när flera fornlämningar påträffats intill varandra, som till exempel stenkistor på kyrkogården, är det svårt att veta om en borttagen kista i ett dokument är densamma som en som i tidigare upprättade beskrivningar anges ligga kvar på fyndplatsen.

Kyrkogården

Ett djurhuvudformat spänne påträffats tidigt 1900-tal på kyrkogården. Ingen närmare beskrivning av var annat än i ”befintligt buskbeväxt röse”¹.

Kyrkan

Vid renovering då man lyfte golvet i kyrkan 1949 påträffades en gravkammare framför altaret samt rester av grundmuren i sten till en äldre mindre kyrkobyggnad. Inga undersökningar gjordes av fynden och de fick ligga kvar under det nya golvet².

Arkeologiska undersökningar

2005 genomfördes en antikvarisk kontroll i samband med markarbeten kring kyrkan. Orsak till grävningen var byte av åskledare samt för en infiltration. Inget av antikvariskt intresse påträffades³.

Värdering

Allmänt

Alla kyrkor bidrar till att materialisera bilden av det heliga. Invändigt utgör de en ram för mötet mellan människan och det livsavgörande på ett sätt som andra rum inte gör. Till det yttre markerar de sin belägenhet i landskapet, men tar också det yttre rummet i anspråk och utgör en påminnelse om värden som ligger vid sidan om vardagen. Genom historien har betoningen legat på olika delar och egenskaper i kyrkan. Samtidigt finns det många likheter mellan skilda kyrkor, särskilt för dem som ingår i samma kyrkliga tradition. Stor omsorg har sedan det kristna kyrkobyggandets äldsta tid ägnats konsten och arkitekturen. I kombination med att många kyrkor också är gamla hör de till våra viktigaste kulturmiljöer.

¹ SHM Inv. nr: 12492.

² Svensson 1949.

³ Pettersson 2015.

Kyrkorna på Gotland utgör en del av den världsöverspännande kristna kyrkans byggnader, en del av kyrkorna i Sverige och en del av kyrkobygget på Gotland. Gotlands kyrkobyggnade är relativt homogent. Byggnadsdetaljers utformning och tillvägagångssätt vid kyrkornas planering återkommer mellan olika socknars kyrkor, men kan sedan skilja sig från principer som använts i andra landsändar. Exempel på det är att de äldsta gotländska stenkyrkorna följde samma modell av kyrka med långhus, kor och absid, som var allmän i de nordiska länderna. I nästa skede kom dock kyrkorna att förnyas på 1200- och 1300-talet på ett för Gotland karakteristiskt, men i övriga Sverige okänt sätt. Under 1200-talets slut och 1300-talet byggdes kyrktorn på Gotland, vilket sällan hände vid kyrkorna på fastlandet. Den gotländska kalkstenen möjliggjorde valvslagning och byggnadsskulptur utan motstycke i resten av Sverige till vare sig mängd eller konstnärlig kvalitet. Under 1400-talet byggdes kyrkor om- och till i Mellansverige och försågs med heltäckande kalkmålningar, något som inte hade någon motsvarighet på Gotland. Under 1800-talet förnyades tusentals kyrkor i södra och västra Sverige genom att en äldre revs och ersattes av en ny och större, eller byggdes om genomgripande. Detta berörde endast någon enstaka av de gotländska kyrkorna. Sammantaget har detta gjort att de gotländska kyrkorna representerar ett medeltida byggande under en tid då inte så mycket byggdes i övriga Sverige. Men utmärkande är dessutom att på Gotland finns dessa medeltida byggnader ofta kvar, relativt oberörda av senare förändringar och ännu i bruk.

Härigenom utgör varje kyrka ett omistligt exempel på medeltida kulturmiljö inte bara ur ett lokalt gotländskt perspektiv utan även ur ett riksperspektiv. Eftersom inte heller Centraleuropa efter krigstider och andra perioder av förändringar till så hög grad har kvar större uppsättningar av medeltida sockenkyrkor och framför allt medeltida träskulptur har de gotländska kyrkorna därigenom ett internationellt intresse. De formades i hög grad under inflytande av byggmästare från västra Tyskland, från Westfalen och området kring Köln, vilket ytterligare ger dem en internationell betydelse, liksom att det tidiga kyrkobygget uppvisar stilpåverkan från östra Europa. Sedan 1800-talets slut har kyrkorna på Gotland kommit att uppmärksammas av arkitekter och konstnärer och har fått stå förebild för kyrkor på fastlandet, vilket gör att kyrkor från 1800- och 1900-talet med gotländskt inspirerade motiv återfinns i Skåne, Västergötland, Stockholm och på andra platser.

De gotländska kyrkorna har vissa särdrag i formen, men de intar också en särskild ställning i bygden. Över hela Sverige har, liksom i många andra länder, kyrkan utgjort en central och samlande punkt, även om de mera sällan legat mitt i en by, så som de gör i en del andra delar av Europa. Men på Gotland har kyrkans roll som samlande byggnad levt kvar bättre än på en del håll. Denna uppfattning är stark även i resten av Sverige, men bebyggelseförskjutningar till följd av nya järnvägssamhällen och bruksorter, en mer polariserad sockensammansättning, större avstånd mellan kyrkorna och att de inte har haft torn kan ha bidragit till det. Medan kyrkorna på Gotland genom sina torn och tätare avstånd samt en viss skepsis till förändringar har behållit sin plats i en sockenmedvetenhet, som även i sig är ovanligt stark på Gotland.

För de gotländska kyrkornas kulturhistoriska värde och särställning gäller åtskilliga gemensamma saker. Kyrkorna är närmare hundra och Gotland utgör som Visby stift det stift som har nästan uteslutande medeltida kyrkor, därtill tillkomna och ombyggda före mitten av 1300-talet. Eftersom de så tydligt har parallella tillkomsthistoriker utgör varje kyrka en omistlig del i ett pussel av olika byggnadsetapper. Byggnaderna är utsmyckade av skulpterade portalomfattningar, kalkmålningar och skulpturer. Glasmålningarna saknar till omfattning motstycke i resten av norra Europa. 93 procent av bevarade medeltida glasmålningar med figurscener i Sverige kommer från Gotland (i

kyrkorna eller på museer). Flera medeltida möbler, mest bänkar, finns också i kyrkorna. Föremålen visar hur kyrkorna användes under medeltiden och kan bidra till att ge en autentisk upplevelse av medeltida miljöer. Inte minst gäller detta kyrkornas vind och särskilt tornets övervåning, där rummet i hög grad präglas av murade dörr- och fönsteröppningar som skapar en autentisk ljussättning. Virket och murbruket kan visa upp spår från hur själva byggnadsarbetet gick till och kan avspegla hur kyrkan i äldre tid drabbats av eldsvåda.

Föremålen i kyrkorna är inte bara medeltida. Gotland har även en hög andel av bevarade bänkinredningar från 1600-talet av ett slag som på svenska fastlandet ersattes av ny inredning i slutet av 1800-talet. Från 1700-talet finns bevarat ett rikt måleri, inte minst målningar på bänkinredningen. De gotländska dopfuntarna utgör ett särskilt kapitel, där de mest framträdande utgörs av de tidigmedeltida sandstensfuntarna, som fick ett nytt uppsving på 1600-talet. Södra Gotlands stenhuggerier producerade sedan altarpopsatser i sandsten av ett slag som inte är vanligt utanför Gotland. Genom det sena 1800-talets och 1900-talets kyrkorestaureringar, ofta av framträdande stockholmsarkitekter, kan man följa förändringar i synen på öns kyrkor.

Kyrkornas lägen visar på centrala platser i bygden, placerade vid en tidigare korsväg med, om inte förhistoriska så åtminstone medeltida ursprung. De avspeglar det höga välstånd från medeltidens omfattande handel som rådde när de kom till och illustrerar något av den komplicerade kyrkohistorien. Av stor betydelse är kyrkogårdarna runt kyrkorna som är omvårdade och används. Många av dem har en intakt medeltida utsträckning. Andra visar kyrkogårdens utveckling under 1800-talet och hur folkmängden ökat. Trädrader och gravtyper illustrerar hur nya delar har tagits i bruk under 1800- och 1900-talet.

Anmärkningsvärt är att kyrkorna ännu används för sitt ursprungliga syfte. För Gotlands del har det kunnat ske utan större ombyggnader av kyrkorna, trots förändringar i befolkningsstorlek. Nästan alla är i bruk (de som är öde har varit det sedan minst 400 år) och används, om än med olika intervall. Öns kyrkor har genom sin ålder, kvalitet och i sammanhanget starka karaktär en identitetsskapande roll. I de många, ofta små, socknarna finns en särskild känsla, där kyrkorna intar rollen av kraftfulla symboler för hemsocknen. Hur klockorna har ringts avspeglar skillnader mellan kyrkorna och än idag finns kimningsstenar beredda i klockvåningen för det ringningssätt med små stenar som endast finns på Gotland och de skånska landskapen. Kyrkorna har både en starkt lokal förankring och utgör samtidigt punkter i ett världsomspännande nätverk som förbinder länder och kontinenter genom religion, arkitektur, konst, musik över århundraden.

Sedan ett drygt sekel har kyrkorna på ön varit en turistmagnet. De är öppna sommartid, på ett annat sätt än på det svenska fastlandet, och brukar vara välbesökta.

Bruksvärden

Följande bygger på de 349 svar från besökare som inkom via de enkäter som sommaren ställdes 2019 i 16 kyrkor i Romaklostets och Klinte pastorat. Av dessa 349 personerna besökte 52 % kyrkan för första gången.

De som räknas in som återkommande besökare har angivit att de besöker kyrkan ofta, ibland eller sällan/någon gång per år. Genomgående är gravskötsel, besök av anhörigs grav samt delta i gudstjänst och andakt de främsta anledningarna till besök. Av de barnfamiljer som bor i socknarna kan man utläsa andra motiv till återkommande besök en förälder skriver såhär ”Vi bor

nära kyrkan. Ibland går vi hit och letar Pokémon och övar vår minsta att läsa, precis som vår äldsta son gjorde när han lärde sig läsa”. Konserter anges också som en stor anledning till besöket. För dessa besökare står kyrkan för hembygd, barndom, en knutpunkt, trygghet samt en plats för slkten genom århundraden. De uttrycker en stor glädje och stolthet över sina kyrkor och betonar hur viktig den är för sockens identitet, historia och sammanhang samt för individens släkthistoria.

Förstagångsbesökarna kan majoriteten kopplas till turism, många anger att de hade som mål att besöka minst en kyrka på ön under sin semester eller att besöka många/samtliga av öns kyrkor. Benämningen kyrksafari var en återkommande anledning. Några av dessa förstagångsbesökare uppskattar kyrkorna som en stillsam plats att komma till för att få lite lugn och ro, medan andra ser kyrkan som ett värdefullt nationellt kulturarv och historiedokument. Intresse för konst, kultur, arkitektur och historia beskrivs återkommande som en av anledningarna till besöket.

Generellt sätt var besökarna mycket nöjda med tillgängligheten (74%). Många påpekade att det är trevligt att kyrkan är upplåst så att man får möjlighet att komma in samt är glada att se att kyrkorna och kyrkogårdarna är så välskötta. De som inte var nöjda med tillgängligheten påpekade oftast för dålig belysning i kyrkan, nedsatt framkomlighet med rullstol och dylikt i grusgångar samt vid trösklar, svårighet att öppna eller stänga porten.

När det gäller information var det många som saknade informationsbroschyrer att titta i på plats samt att kunna köpa med sig hem. Där det fanns information efterfrågades mer lättläst text och mer bilder. Genomgående önskades även information på engelska samt ibland även tyska. Flera kommenterade att de sökte mer information på nätet eller i turist-appar samt kompletterade med information från böcker, exempelvis Änglar & Drakar.

Kyrkobyggnaden

Kyrkan är i helhet bevarad från medeltiden med undantag för sakristian som 1866 ersatte den medeltida. Kyrkans arkitektur uppvisar den typ av kyrka på Gotland som avstannat i sin byggprocess innan den sista etappen, ett nytt torn, genomfördes, vilket ger den dess speciella profil, där det lilla skärmtaket över tornhuvens ljudgluggar bidrar. Viktiga inslag för kyrkans yttre utgör dels de karaktärsfulla strävpelarna, men inte minst den rika uppsättning av reliefer från den äldre kyrkan, vilka hör till det som Vänge kyrka sedan 1800-talet har uppmärksammas för. I det inre präglas kyrkorummet av den vida bågen i långhuset och korets rika trefönstergrupp. Murar, valv, fönsteröppningar och ingångar är alla medeltida. Mot de vitputsade murarna står inredningens målningar från 1600- och 1700-talet.

Kyrkans inventarier

Viktiga inslag i rummet utgör altarskåpet med sin intressanta och karaktärsfulla komplettering från senare tid, samt bänkinredningens målade dekor och det delvis tidigmedeltida triumfkrucifixet. Av särskilt värde i interiören, också uppmärksammas sedan 1800-talet slut, utgör sakristiedörrens smidesdekor och dopfunten. Relieferna, dörren och dopfunten utgör föremål som brukar uppmärksammas inte bara i nationella utan även internationella sammanhang. Dopfunten hör till en av landets mest märkvärdiga genom sitt formspråk och sina uttrycksfulla reliefer. Från 1700- och 1800-talet kan nämnas en ovanlig målad Mariabild som stått vid triumfkrucifixet, och ett par snidade och svarvade ljuskronor i trä. Bland textilier att lyfta fram finns en dyna från 1600-talet och en mässshake från 1782.

Kyrkogården

Vänge kyrkogård tillhör Gotlands medelstora till större kyrkogårdar. Den har utvidgats vid flera tillfällen. Idag syns inga tydliga årsringar mer än att gravvårdarnas ålder och placering berättar om var och när utvidgningarna har skett. Dock finns en tydlig årsring från 1940- till 1960-talet i form av järnstaketet i söder, den norra gången med cementplattor och det gjutna brunnskaret. Området i nordvästra delen av kyrkogården med gravkvarter omgärdade av buxbomshäckar är en yngre årsring i kyrkogården.

Kyrkomiljön med prästgården i närheten har ett stort miljöskapande värde. Kyrkan och prästgården är socknens två mest betydelsefulla byggnader och sammanhanget kyrka – prästgård är vitalt och ett av miljöns starkaste signum.

Kyrkogårdsmuren kring den äldre kyrkogården har den äldsta mursträckning i norr och väster, dock med murar i reducerat skick. Den södra ingången med järngrindar från 1940 med nyckellås är ovanligt för Gotland.

Kyrkogården är till stora delar helt öppen utan solitära träd. Trädkransen ger därmed en rumskänsla och lummighet i kyrkogården.

Gravarna är koncentrerade till de södra, västra och östra delarna av kyrkogården. I norr finns enstaka synliga gravar. I kyrkogårdsinventeringen 1997 anges 21 av gravvårdarna som kulturhistoriskt värdefulla och 8 som personhistoriskt värdefulla. Vid en uppföljande inventering 2016 angavs 39 gravvårdar som kulturhistoriskt värdefulla.

Naturvärden

Träd, och buskage är värdefulla miljöer för kryptogamer och insekter och som boplatser för fåglar. Det gäller även murar som inte är putsade. Idag utgör kyrkogårdarna en av de viktigaste miljöerna för bevarandet av hotade växt- och djurarter.

Vid Vänge kyrkogård finns inte några speciellt värdefulla träd utpekade av Länsstyrelsen. Man bör uppdatera om det finns några rödlistade arter genom kontakt med Länsstyrelsen. Vi rekommenderar att man använder Riksantikvarieämbetets metod *Fria och Fälla (2014)* vid förändringar av trädplanteringar som kan påverka murar och gravvårdar.

Händelselista Vänge kyrka

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.	
1058	Byggnadsår enligt Strelow, som ev. skulle kunna betyda att en stavkyrka funnits på platsen, varav intet återstår.	SvK
s. 1100-tal	Kor och långhus till en romansk kärnkyrka byggdes av "Byzantios" (SvK anger byggtiden till "begynt ... omkr. 1140"). Fasadreliefer. En av portalerna (med portblad) återanvänd som sakristiportal i den nuvarande kyrkan. Triumfkrucifixet (corpus). Dopfunten av "Hegvald".	GK, SvK
o. 1200	Tornet byggdes (SvK anger "omkr. 1190").	GK, SvK
1200-tal	Korset till triumfkrucifixet.	GK
ca 1250-1300	Koret och långhuset byggdes, varvid det äldre koret och långhuset revs. (SvK anger "1236" för koret och "omkr. 1260" för långhuset). Även en sakristia byggdes.	GK, SvK
o. 1300	Kalkmålningar i koret (apostlar).	SvK
Senmedeltid	Altarskåpet (SvK anger "omkr. 1400").	GK, SvK
1400-tal	Kyrkklocka, varav en gipsavgjutning av en inskription är bevarad.	SvK
1528	Gravsten, numera i korgolvet, över Peder Nickarve.	SvK
1546	Runinskrift över Jakob Nickarve på långhusets S vägg.	SvK
1602	Gravsten i korgolvet över kyrkoherden Botulf Pettersson.	SvK
1641	Årtal på äldre vindflöjel (sakristievinden).	ATA
o. 1650	Altarskåpets krön.	GK
	Målat av Johan Bartsch.	SvK
1600-tal	Bänkinredning.	SvK
"före 1700-talet"	Strävpelare.	SvK
1732	Kyrkan vitlimmades invändigt.	SvK
1736	Kyrktornets stomme reparerades och ny brädklädsel spikades på av Hans L(illa) Wällinge.	SvK
1754	Skriftstol av båtsman Hans Höök.	SvK
1762	Fyra nya fönster (glas).	SvK
1764	David Wickman gjorde sju nya fönster (glas).	SvK
1772	N långhusportalen murades till.	SvK
1773	Portbladen i långhusportalen (trol.).	SvK
1774	Altaruppsatsen "moderniserades" av båtsman (Hans) Höök och (Johan) Hernell.	SvK
1776	Strävpelarna reparerades.	SvK
	En äldre predikstol såldes till Guldrupe kyrka.	SvK
1777	Predikstolen, uppsatt av snickaren Nils Fries.	GK, SvK
	Tornet reparerades av båtsman Hesselbye.	SvK
	Bänkarna målade (enligt GKS av Johan Niklas Weller).	ATA, Inskr.

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.	
1778	Predikstolen målades av Johan (Niklas) Weller. Han målade även ”krona och kappa” på muren vid predikstolen, samt skriftstolen.	GK, SvK SvK
1779	Korbänkarna.	GK, SvK
1780	”Kappan” bakom altaret målades av Nohrborg (bör vara Carl Anders Nor(d)berg enl. GKS).	SvK, GKS
1784	”Guardinen wid fönstren” målades av (Johan Niklas) Weller.	SvK
1787	Timglas.	SvK
1770-80-tal	Kyrkans inredning nymålades och väggarna dekorerades. Bänkmålningen med ”rankor, blompottor och rutmönster” målades av Johan Niklas Weller.	SvK GKS
	Läktaren fanns.	SvK
1700-talet	Bänkinredningen. En sörjande Maria Magdalena tillverkades och målades av (Johan Niklas) Weller.	GK SvK
	Bänkinredningen målades med en grön ton.	SvK
1803-04	Ny dörr i tornportalen.	SvK
1864	Predikstolen målades brun, bänkinredningen med gulbrun ådring.	SvK
o. 1865	Det medeltida fönstret i långhusets S vägg försågs med nytt spröjsverk av kalksten.	SvK
1866	Den medeltida sakristian revs. En ny sakristia byggdes efter ritningar av A. W. Lundberg.	SvK GK
1860-talet	Långhustaket hade tegeltak, koret faltak (teckning av P. A. Säve).	ATA
1886	Tornhuven nybyggdes av J. F. och J. O. Tofftén, Visby, samt C. O. Öman, Vänge. Kyrkklockan göts om av J. A. W. Lind vid firma Joh. A. Beckman & Co, Stockholm.	Inskr. SvK
t. 1900-tal	Kyrkogården utvidgades åt S och Ö.	SvK
e. 1910	Nya blyinfattade rutor insatta i långhusportalens överljus (tidigare ”stallfönster” enligt Brunius).	SvK
1915	Värmekammare tillagd i S till sakristian.	SvK
1924	Triumfkrucifixet konserverades av konservator Wilhelm Pettersson, kompletterades med en krona och återupphängdes i triumfbågen.	SvK
1938	Omläggning av tegeltaken på sakristian och på stödmurarna.	ATA
1939	Stenmur ersatte kyrkogårdsstaketet i Ö.	SvK
1940	Järnstaket ersatte kyrkogårdsstaketet i S.	SvK

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.	
1947-50	Restaurering efter förslag av arkitekt Erik Fant, Stockholm:	GK, SvK
	Yttertaket lades om.	SvK
	Fasaderna putsades och kalkades (ej torn eller kor S; foto).	ATA
	Ommålning av portar.	ATA
	Strävpelarna restaurerades.	ATA
	Vattenburet värmesystem installerades (lågtrycksånga).	SvK (ATA)
	Läktaren togs bort.	
	Urspr. målning på altartavla, predikstol och bänkar togs fram. Konservator Bertil Bengtsson, Linköping.	SvK SvK, GF
	Väggar och valv putsades och gjordes rena. (foto)	
	Ombyggnad av bänkar.	ATA
	Den romanska kyrkans grundmurar undersöktes.	ATA
	Ombyggnad invändigt i sakristian med altare m.m.	SvK
	Elektrisk belysning.	ATA, SvK
1957	Orgel av orgelfirma Nils Hammarberg (ISO anger Olof Hammarberg), Göteborg, med fasad av arkitekt Jörgen Fåk, Stockholm.	GK, SvK
1969	Kyrkans stomme besiktigad av ing. Gunnar Hammarlund, Göteborg.	GF
1973	El-anläggningen utökad, bl.a. belysning i tornhuv och på vindar samt rökgasfläkt på skorstenen.	GF
1974	Rengöring av väggar och valv i kyrkorummet.	ATA
	Undersökning av överkalkade målningar i koret och långhuset. Konservator Erik Olsson, Sanda.	GF
1993	Triumfkrucifixet konserverat av konservator Carl Henrik Eliason.	GF
1994	Lampetter i tornrummet.	GF
1996	Stenarbeten på portaler och fasadreliefer konserverades av stenkonservator Marie Klingspor, Stenkonserveringskonsult AB.	ATA, GF
1998	Minneslund på kyrkogården.	ATA
2002	El-ringning.	GF
2005	Utbyte av befintligt åskskydd samt komplettering av belysning i tornhus. PS El-teknik AB.	GM
	Stenkonsivering av tre ljudöppningar i kyrktornet. Stenkultur AB.	GM
	Beslut om ny vindstrappa. Ritningar Jan Utas.	GM
2007	Restaurering av likvagn. Entreprenör Byggnadshyttan på Gotland.	GM
2008	Restaurering av likvagnsbod.	GM
2009	Uppställning av två skulpturer, liggande lamm och Mariaskulptur. Ansvariga entreprenörer Mikkes snickeri och Byggnadshyttan på Gotland.	GM

ÅR	BYGGNADSDEL ETC.	
2013	Ny textilförvaring, konservering av textilier samt restaurering av sakristia. Ansvariga entreprenörer Lotine och Byggnadshyttan på Gotland.	GM
2015	Konservering av timglas. Ansvarig entreprenör, Konservator Svenning.	GM

Förkortningar:

ATA	Riksantikvarieämbetets arkiv, Stockholm.
GF	Gotlands fornsals arkiv.
GK	Lagerlöf-Svahnström, Gotlands kyrkor, 1991.
GKM	B G Söderberg, Gotländska kalkmålningar 1200-1400. 1971.
GKR	I Ruhr, Gotlands kyrkklockor och ringningsseder, 1985.
GKS	Gunnar och Karin Svahnström, Måleri på Gotland 1530-1830. 1989.
ISO	Inventarium över svenska orglar 1989:II, Linköpings och Visby stift, red. Tore Johansson, 1990.
Inskr.	Inskrift i kyrkan
o.	omkring
s.	sent
Strelow	Hans Nilsson Strelow, Cronica Guthilandorum, 1633.
SvK	Sveriges Kyrkor, Gotland, bd IV:3, 1969.
t.	tidigt

Lagskydd

Kyrkor har ett generellt lagskydd, som till stor del handlar om deras kulturhistoriska värde. Eftersom lagstiftningen måste vara exakt har kyrkobyggnader enligt Kulturmiljölagen definierats som en kyrka som var invigd och förvaltd av Svenska kyrkan vid början av år 2000. Av dessa har kyrkor byggda före 1940 (och några speciellt utvalda yngre) ett särskilt lagskydd (KML 4 kap. 2-5 §§). Särskilda instruktioner finns i lagen kring kyrkliga inventarier och begravningsplatser. Att kyrkor inom Svenska kyrkan i dessa sammanhang har en särställning framför andra beror inte på samfundstillhörighet eller band till svenska staten utan på att Svenska kyrkan omfattar de äldre kyrkor som ofta har rika konst- och kulturskatter och som av tradition på ett lokalt plan har haft en stark offentlig ställning. Lagstiftningen har hållits på en generell nivå, men en närmare precisering kring enskilda kyrkomiljöers lagskydd finns i Kulturmiljövårdens bebyggelseregister (Bebyggelseregistret). Därutöver finns en del äldre frikyrkor som är byggnadsminnen, kyrkor som i historisk tid tagits ur kyrkligt bruk och övergått till privat eller statlig ägo samt kyrkoruiner. Dessa omfattas av lagbestämmelser kring byggnadsminnen, fasta fornlämningar med mera. Här har samlats en förteckning över de lagbestämmelser som reglerar användning och förändringar av kyrkor, kyrkoinventarier och begravningsplatser som kulturmiljöer.

Kulturmiljölagen (1998:950) t.o.m. SFS 2019:864

Kyrkobyggnaden, kyrkogården, begravningsplatsen, och de kyrkliga inventarierna skyddas av Kulturmiljölagens (tidigare kallad Kulturminneslagen) olika kapitel enligt nedan:

- 1 kap. 1 § anger att det är en nationell angelägenhet att skydda och vårda kulturmiljön samt att det ansvaret delas av alla med syftet att tillförsäkra nuvarande och kommande generationer tillgång till en mångfald av kulturmiljöer.
- Fornlämningar och fornfynd skyddas av 2 kap. både de som är kända sedan tidigare och de som inte är kända sedan tidigare. Flertalet kända finns i Riksantikvarieämbetets databas fornsök.
- 4 kap. 1 § anger att kulturhistoriska värdena i kyrkobyggnader, kyrkotomter, kyrkliga inventarier och begravningsplatser är skyddade enligt bestämmelserna i detta kapitel. 2-5 §§ reglerar kyrkobyggnaden och kyrkotomten. skydd för kyrkliga inventarier 6-10 §§, 11-15 §§ reglerar begravningsplatser. 15 a beredskapsförberedelser som under höjd beredskap behövs för vård och underhåll av de kyrkliga kulturminnena.
- 5-8 kap. skydd mot utförsel av respektive återlämnande av kulturföremål som olagligt förts bort från en stat.
- 9 kap. begränsar militär användning av kulturegendom i händelse av väpnad konflikt med hänvisning till Haagkonventionen från 1954.

Begravningslagen (1990-1144) t.o.m. SFS 2019:867

Begravningslagen reglerar verksamheten för kyrkogårdar, begravningsplatser och krematorier. I begravningslagen understryks den enskilda gravrättsinnehavarens rättigheter och skyldigheter gällande gravanordningens utformning och skötsel. I lagens 7 kapitel ges möjligheter för upplåtaren, dvs kyrkogårdsförvaltningen att skydda och behålla kulturhistoriskt värdefulla gravplatser och gravvårdar.

Plan- och bygglag 2010:900 t.o.m. SFS 2020:603

Plan- och bygglagen reglerar användning av mark och vatten och om byggande. Bestämmelserna syftar till att, med hänsyn till den enskilda människans frihet, främja en samhällsutveckling med jämlika och goda sociala levnadsförhållanden och en god och långsiktigt hållbar livsmiljö för människorna i dagens samhälle och för kommande generationer.

Byggnader, bebyggelseområden och allmänna platser som anses vara särskilt värda att bevara har ett förstärkt skydd. Dessa får inte förvanskas enligt PBL 8 kap. 13 §.

Vid bygglov för ändring eller flyttning av byggnader och anläggningar utanför detaljplan och områdesbestämmelser ska byggnadsnämnden pröva om åtgärden utförs varsamt enligt 8 kap. 17-18 §§.

Miljöbalk (1998:808) t.o.m. SFS 2020:684

Miljöbalken ska enligt kapitel 1 tillämpas så att värdefulla natur- och kulturmiljöer skyddas och vårdas. Områden som utpekats som riksintresse skall markeras på den lokala översiktsplanen vilken finns på Region Gotlands hemsida.

- I kapitel 3 regleras vad som gäller för områden av riksintressen för kulturmiljö.
- Kapitel 4 för vissa större områden, som i sin helhet är av riksintresse på grund av de natur- och kulturvärden som finns i området (t.ex. är Gotland som helhet utpekade som riksintresse för turismen och friluftslivet 4 kap 2 §).
- Biotopskydd regleras i 7 kap. 11§.
- Nyckelbiotoper alla skogsbruksåtgärder är samrådspliktiga enligt 12 kap. 6 §.
- På Gotland är de 92 medeltida kyrkomiljöerna samtliga utpekade som riksintresse för kulturvärden vilket bland annat regleras i 3 kap. 6 §.

Kyrkoordning t.o.m. SvKB 2019:11

Gällande kyrkoordning för Svenska kyrkan reglerar skyddet av kyrkobyggnaden och de kyrkliga inventarierna främst genom 10 avdelningen, 40 kap 2 §.

Källor

Offentligt tryck:

Kulturmiljölag, SFS 1988:950 t.o.m SFS 2019:864

Kulturmiljölag (1998:950) t.o.m. SFS 2019:864

Begravningslag (1990-1144) t.o.m. SFS 2019:867

Plan- och bygglag 2010:900 t.o.m. SFS 2020:603

Miljöbalk (1998:808) t.o.m. SFS 2020:684

Kyrkoordning t.o.m. SvKB 2019:11

Källor och litteratur

Viktiga källor som använts är följande: *Gotlands Museums arkiv*, Visby, med sockenvis och på kyrkan sorterade uppgifter om arkeologiska fynd från 1800-talets slut och framåt. *ATA* (*Antikvarisk-topografiska arkivet*), Riksantikvarieämbetet, Stockholm. Centralarkiv sedan 1600-talet för ämnena arkeologi, kulturmiljövård, medeltidens konst- och byggnadshistoria, museologi och numismatik. *Fornreg* - Riksantikvarieämbetets registreringsverktyg för yrkesverksamma inom kulturmiljövården för att registrera information om arkeologiska uppdrag och lämningar i Sverige. *Fornsök* - Riksantikvarieämbetets fritt tillgängliga söktjänst med information om alla kända registrerade fornlämningar och övriga kulturhistoriska lämningar i Sverige. *SHM* (*Statens Historiska Museer*), Stockholm, omfattande bland annat Historiska Museet, som är centralmuseum för arkeologiska fynd i landet.

Otryckta källor

Handlingar i Riksantikvarieämbetets arkiv, ATA, Stockholm
 Handlingar i Läns museet på Gotlands arkiv, Visby
 Inventering av inventarierna i Vänge kyrka 2003-04, utförd av Birgitta Lerberg m.fl.
 Inventering av Vänge kyrkogård, utförd 1997 av antikvarie Torsten Gislestam, Gotlands fornsal.
 Inventering av Vänge kyrkogård, utförd 2016 av Gotlands Museum.
 Pettersson, A-M. 2007. PM. Antikvarisk kontroll i samband med grävning för ledningar på Kyrkogården 1:1, Vänge socken. Länsstyrelsens dnr: 431-6075-03.
 Program för utvändiga restaureringsarbeten på Vänge kyrka, upprättat 2003 av arkitekt Jan Utas, Visby.
 Svensson, G. 1949. Gravkammare framför altaret – Den ”ikoniska kyrkan”. Gotlands Museum dnr: 301/49.
 Vård- och underhållsplan, Vänge kyrka 2005. Jan Utas, Visby.

Tryckta källor

I Ruhr, Gotlands kyrkklockor och ringningsseder, 1985.
 Lagerlöf-Svahnström, Gotlands kyrkor, 1991.
 B G Söderberg, Gotländska kalkmålningar 1200-1400. 1971.
 Gunnar och Karin Svahnström, Måleri på Gotland 1530-1830. 1989.
 Inventarium över svenska orglar 1989:II, Linköpings och Visby stift, red. Tore Johansson, 1990.
 Hans Nilsson Strelow, Cronica Guthilandorum, 1633.
 Sveriges Kyrkor, Gotland bd IV:3, 1969.

Kartor

1752. Skattdrägningskarta Vänge sn. Lantmäteristyrelsen, H89-1:2.
 1898. Laga skiftes karta. Lantmäteristyrelsen, H89-2:2.